

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

DİN VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER: İSLAM'IN DIŞ
POLİTİKA KURAMI

Yusuf SAYIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
PROF. DR. ŞABAN ÇALIŞ

Konya-2010

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

En içten ve derin teşekkürlerimi, Lisans ve Lisansüstü öğrenimim yıllarında çok kıymetli destek ve yardımlarını gördüğüm, akademik çalışmalarından ve tezimin hazırlanmasında değerli kütüphanesinden faydalandığım, Akademik Danışmanım, Sayın Prof. Dr. Şaban Çalış'a sunmayı bir borç bilirim. Kendileri, bu tezin hazırlanışında öneri ve yardımlarıyla tezimi çok değerli kılmış, tezimin olgunlaşması için büyük destekte bulunmuştur. Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Şaban Çalış başta olmak üzere, Lisans ve Lisansüstü eğitimlerim boyunca kendilerinin bilgilerinden ve irfanlarından istifade ettiğim, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nün öğretim üyeleri Prof. Dr. Birol Akgün'e, Doç. Dr. Murat Çemrek'e, Yrd. Doç. Dr. Nezir Akyeşilmen'e ve Yrd. Doç. Dr. Metin Aksoy'a, önerileri ve tavsiyelerinden ötürü şükranlarımı sunuyorum. Bu tezin hazırlanışında desteklerini gördüğüm Selçuk Üniversitesi'ne ve Avrupa Birliği Araştırma ve Uygulama Merkezi'ne; değerli meslektaşlarım İlyas Ferhat Demirbaş'a ve Gökhan Kömür'e de minnettarım. İsimlerini andığım veya anamadığım, bilgi birikimime katkıda bulunan tüm değerli dostlarıma ve meslektaşlarıma yürekten teşekkür eder, kendilerinin dostluğunu ve yardımlarını lütfeden ve tezin bitmesini nasip eden Yüce Bilge Yaratıcı'ya sonsuz şükranlarımı sunarım.

Konya 2010

ÖZET

Din ve Uluslararası İlişkiler: İslam'ın Dış Politika Kuramı

Uluslararası İlişkiler disiplini, “Batı orijinli” kabul edildiğinde dinle olan ilişkisinin tarihî seyri de doğal olarak Batı ve Hıristiyanlık tarihinden ayrı düşünülemeyecektir. Fakat bu durum, aynı tarih diliminde dünyanın geri kalanının tarihî akışı içindeki rolünün görmezden gelinmesi sorununa yol açmaktadır. Dinin dış politikada belli zamanlarda belli boyutlarda ve değişik şekillerde etkili olduğu görülmektedir. Uluslararası İlişkiler, dış politika ve din arasındaki ilişkinin çoğu zaman açık ve net olduğu düşünülse de siyasetin doğası gereği karmaşık bir yapıda olduğu görmezden gelinmemesi gereken bir gerçektir. Bir başka nokta İslam dininin Uluslararası İlişkiler kuramı devletlerarası hukuk bağlamında oluşmuştur. Konuya devletlerarası hukuk penceresinden bakıldığında oldukça zengin bir entelektüel birikime sahip olan İslam Hukuku, Uluslararası İlişkilerin günümüzdeki çok aktörlü yapısı düşünüldüğünde, yeni güncellemelerin yapılmasına ihtiyaç duymaktadır.

Anahtar Kavramlar: *Din, Uluslararası İlişkiler, Dış Politika, Dâr-ül Harb, Dâr-ül İslam, Ahde Vefa İlkesi, Westphalia Antlaşması, Sekülerizm, Siyer, Küreselleşme, Kimlik*

SUMMARY

Religion and International Relations: Foreign Policy Theory in Islam

When the discipline of International Relations is accepted as the “Western originated”, the historical progress of its relation with religion naturally will not be thought as different from the history of the West and Christianity. But this condition causes to the problem, which is ignored the role of other people in the process of history at the same historical period. It is seen that religion has influence in foreign policy in particular times, dimensions and ways. However the relation between international relations, foreign policy and religion is usually thought as clear and evident, it is an irrefutable reality that it in a complex structure because of the nature of politics. Besides, the theory of International Relations of Islam Religion has been consisted in the context of International Law. When looked at the subject with the window of International Law, Islamic Law, which has a more rich intellectual accumulation, needs to be made new updates, when thought the present structure having multi-actors of international relations.

Key Words: *Religion, International Relations, Foreign Policy, Dar-ul Harb, Dar-ul Islam, Pacta Sund Servanda, Westphalia Treatment, Secularism, Siyer, Globalization, Identity*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR.....	2
ÖZET	3
SUMMARY	3
İÇİNDEKİLER.....	4
GİRİŞ	5
BİRİNCİ BÖLÜM	
ULUSLARARASI İLİŞKİLER–DİN İLİŞKİSİNİN	
TARİHİ ARKAPLANI	8
1.1. “Dış Politika”, “Uluslararası Politika”, “Uluslararası İlişkiler” ve “Din” Nedir?.....	8
1.2. Uluslararası İlişkiler–Din İlişkisinin Tarihî Arkaplanı	9
1.3. Küreselleşme, Din ve Uluslararası İlişkiler.....	15
İKİNCİ BÖLÜM	
ULUSLARARASI İLİŞKİLER, DIŞ POLİTİKA VE DİN İLİŞKİSİ.....	
2.1. Dinin Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Üzerindeki Etkisi.....	18
2.2. Din–Devlet İlişkisi, Sekülerizm, Dinin Yeniden Doğuşu ve Uluslararası İlişkiler	21
2.3. Kimlik Bağlamında Din ve Uluslararası İlişkiler	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
İSLAM’IN ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DIŞ POLİTİKA KURAMI	
3.1. İslam Uluslararası / Devletlerarası Hukuku	25
3.2. Temel Kavramlar.....	26
3.2.1. Ümmet.....	26
3.2.2. Cihad	26
3.2.3. Emân	27
3.2.4. “Dâr” İle İlgili Yaklaşımlar	27
3.2.5. Bâği, Mu’âhidin, Müste’min ve Siyer (Uluslararası İlişkiler)	28
3.3. İslam Hukuku’na Hâkim Temel İlkeler	28
3.3.1. Ahlâkîlik İlkesi	28
3.3.2. Hukukîlik İlkesi	29
3.3.3. Eşitlik İlkesi.....	30
3.3.4. Ahde Vefa İlkesi	31
3.3.5. Adalet İlkesi	33
3.4. İslam’ın Uluslararası / Devletlerarası İlişkiler ve Dış Politika Kuramı.....	34
3.4.1. İslam’ın Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı.....	35
3.4.2. İslam ve Diplomasi	43
3.4.3. İslam ve Küreselleşme	45
SONUÇ	48
KAYNAKÇA	52

GİRİŞ

Bir *ilişki* biçimi olarak incelendiğinde Uluslararası İlişkiler (Uİ)–din ilişkisinin, birbirlerinden etkilenen ve birbirlerini de etkileyen, karmaşık bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. Modern anlamda ulusların ve Uİ disiplininin ortaya çıkmasından önce ve sonra din, bu ilişkinin çok önemli bir ögesini oluşturmuştur. Ulusların ve ulus-devletlerin inşasından önce din, devletlerarası sistemin yegâne belirleyicisi iken ulus ve ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla daha çok ulusal devletlerin etkisi altına girmiştir. Bir disiplin olarak Uİ'nin doğuşu, coğrafya itibarıyla Avrupa'da gerçekleştiği için, haliyle de Uİ–din konusunu incelemek, kaçınılmaz olarak Batı ve Hıristiyanlık tarihinden bağımsız düşünülemez. Uİ, belirli bir coğrafi ve tarihsel aidiyet ve derinlikle irtibatı olmakla birlikte, ilişki türü olarak Uİ, küresele referans vermektedir. Bu ise, din ve Uİ konusu incelendiğinde sadece Batı ve/ya Avrupa uluslarıyla Batı ve/ya Batılı dinler arasındaki ilişkinin analiz konusu yapılmaması gerektiğini, eş zamanlı olarak Avrupa dışındaki halkların ve milletlerin de konuya muhatap olduğunu öğretmektedir. Bu durum, aynı tarih diliminde dünyanın diğer milletlerinin ve devletlerinin tarihî akışı içindeki rolünün fark edilmesinde yol açacağı muhakkaktır. Bu minvalde Uİ–din arasındaki ilişkinin muhatapları çoklu bir yapı arz etmektedir. Sözelimi XVII. yüzyılda bir Avrupa Hıristiyan devletin bir başka devletle siyasî ve diplomatik ilişkileri olduğu gibi, Müslümanların çoğunlukta yaşadığı bir Müslüman devletin, bir diğer Müslim ya da Gayrimüslim devlet ile ilişkisi mutlak surette vuku bulmuştur. Batı merkezli tarih anlayışı diğer medeniyet havzalarının göz ardı edilerek *tarihdışı* addedilmesine yol açarken “Dünya Tarihî” olarak sadece Batı tarihînin anlaşılması ve/ya gösterilmesi tuhafliğini da beraberinde getirmektedir. Dünya tarihînin, genellikle Batı tarihî olarak yansıtılmasından dolayı Uİ'nin pratikler ve dinle olan ilişkisi, Batı'da dinin yaşadığı tarihsel süreçle irtibatlandırılmakta ve sadece Hıristiyanlık olarak düşünülmektedir. Oysa dikkatli bir tarih okuması, Hıristiyanlığın zayıf olduğu bir zaman diliminde İslamiyet'in çok güçlü noktalarda bulunduğunu fark edecektir. Ayrıca Batı'da dinin etkisinin yitirildiği bir zamanda Ortadoğu'da, Asya'da, Afrika'da ve Uzak Doğu'daki inanç sistemleri, insanlar için bir ivme ve hayat kaynağı olmaya devam etmiştir. Diğer

inanç sistemlerinin de, dünya tarihînin oluşmasında büyük roller üstlendiği reddedilemez bir gerçekliktir.

Bu çalışmada ortaya konulan bir diğer düşünce, Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin yankılarının, Asya, Afrika ve Ortadoğu'dakilerle aynı olmamasıdır. Ulus-devletlerin Avrupa'da gerçekleşen başarısı, dünyanın diğer coğrafyalarında aynı şekilde gerçekleşmemiştir. Bu yüzdendir ki; Batı'daki ulus-devletlerde sonradan sorunların oluşmasına yol açan bu yapı, Doğu toplumlarını, çoğunlukla din başta olmak üzere, içinden çıkılmaz çatışmalara sürüklemiştir.

Bu çalışmanın üzerine inşa edildiği bir diğer zemin, İslam dininin uluslararası ilişkilere olan bakış açısıdır. Lisans yıllarında okuduğum, A.Ahmed Ebu Süleyman'ın "*İslam'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*" adlı eserinde gerek takip edilen metot gerek konuya olan ilgim ve gerekse de Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaların bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar az olması, yüksek lisans tezi olarak bu konuya çalışmam gerektiğine beni ikna etti. Bu çerçevede ilk olarak, devletlerarası hukuk alanında yapılan ilk çalışma olarak kabul edilen, Muhammed b. Hasen Eş-Şeybânî'nin *İslam Devletlerarası Hukuku* çalışmasını edindim ve din ve Uİ alanında çeşitli kaynaklar toplamaya çalıştım. Uzun ve bir hayli yoğun bir çalışma programı sonrası oluşan bu tez, din ve Uİ konusunu ve İslam dininin dış politika ve Uİ'ye dair yaklaşımına bir giriş mahiyetindedir.

Son olarak, bu çalışmada yaygın bir yanlış anlama vurgulanmıştır. İlk ortaya çıkışı itibariyle devletlerarası hukukun Batı orijinli olmadığı, uluslararası hukukun babası olarak kabul edilen Hugo Grotius'tan (1583–1645) asırlar önce bu çalışmaların başladığı öne sürülmüştür. Tezin ikinci bölümünde Eş-Şeybani (804–852) ve Devletlerarası Hukuk çalışması buna misal teşkil etmiştir. Bu durumun, sadece yapılan bilimsel çalışmalarda değil, aynı zamanda hukukî düzenlemelerde, ilk hak bildirilerinde, kurumların tesisinde ve ilan edilen sözleşmelerde de geçerli olduğu görülmüştür.

Bu çalışmanın ilk bölümünde; Uİ–din ilişkisinin tarihî arkaplanı incelenmiş, Westphalia Anlaşması öncesi ve sonrası durum analiz edilerek küreselleşme

konularına değinilmiştir. İkinci bölümde, din, dış politika ve uluslararası politika ilişkisi ele alınırken dinin dış politikaya etkileri analiz edilerek dış politika yapım sürecindeki rolü tartışılmıştır. Bu bölümde, din, devlet ve Uİ arasındaki ilişki ele alınmış; sekülerizm bağlamında Uİ–din ilişkisine ve sekülerizm ve dinin yeniden doğuşu arasındaki bağlantıya değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise, İslam’ın Uİ’ye yaklaşımı ele alınmış; konuyla ilgili önemli kavramlar okuyucu ile paylaşılmıştır. Bu bölümde, İslam’ın Uİ’ye ve dış politikaya dönük yaklaşımlarına yer verilmiş; İslam fikhının temel ilkeleri ve uluslararası hukuka etkisi ile İslam ve diplomasi, İslam ve küreselleşme konuları sunulmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde, çalışmanın amacına değinilirken, uygulanan yöntem ve metotlar hakkında bilgi eşliğinde çalışmanın temel tezleri özetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER–DİN İLİŞKİSİNİN

TARİHİ ARKAPLANI

1.1. “Dış Politika”, “Uluslararası Politika”, “Uluslararası İlişkiler” ve “Din” Nedir?

Uluslararası ilişkiler–din ilişkisinin (Carlson ve Owen 2003; Fox ve Sandler 2004; Norris ve Inglehart 2004; Petito ve Hatzopoulos 2003) niteliği incelenmeden önce, bu ilişkinin ana hatlarını çizen bazı kavramların bilinmesinde yararlıdır. Bu bağlamda, dış politika, uluslararası politika, Uİ ve din kavramlarını anlamaya çalışmak, bu kavramların birbiriyle olan ilişkilerinin niteliğinin, sınırlarının ve kapsamının bilinmesini beraberinde getirecektir.

Dış politika; bir devlette ve bu devlet açısından dış tercihlerin oluşturulması ve değerlendirilmesini ifade eder ve içe dönük bir yapı arz eder. *Uluslararası politika*, tüm devletlerin dış politikalarının bir toplamından ibaret olmakla beraber, bir devletin veya tüm devletlerin dış davranışlarını oluşturur ve bir devletin dışında cereyan eder. *Uluslararası ilişkiler* ise; ülke sınırlarını aşan ve hükümetler, halklar ve devlet-dışı kuruluşlar arasındaki tüm ilişkileri içine alan kapsamlı bir deyimdir (Gönlübol 2000: 27–28).

Dış politika, siyasal sorunlara bir devletin veya genel olarak devletlerin amaçları, hedefleri ve davranışları açısından bakarken bir devletin uluslararası sisteme veya diğer devletlere karşı tutumunu inceler. *Uluslararası politika* ise, uluslararası siyasal etkileşim sürecine ulusal birimlere oranla daha geniş bir açıdan bakar ve uluslararası yapının tümünü içine alır. *Uluslararası politika*, sadece devletlerin dış politikalarının basit bir toplamından ibaret değildir. *Uluslararası ilişkiler* ise; devletler, hükümetler ve halklar arasındaki tüm ilişkileri kapsar (Arı 2001: 21–23).

Din ise kişinin Allah, insan ve diğer varlıklarla münasebetini düzenleyen ve hayatına yön veren kurallar bütününe verilen isimdir. Arapça “*deyn*” kökünden gelen din, “ceza, mükâfat, hüküm, hesap, hâkimiyet, üstün gelme, zelil kılma, zorlama, itaat, teslimiyet, hizmet, ibadet, adet, yol, kanun, şeriat, millet” ve “mezhep” anlamlarına gelir (Dönmez 2006: 407–413). Son tahlilde dış politika, bir devletin bir diğer devlete olan dış siyasetini ve davranışlarını içerirken uluslararası politika, uluslararası sisteme müdahil tüm devletlerin dış politikalarının toplamını oluşturmakla birlikte devlet dışı birimlerin de eylemlerini kapsar. Uluslararası ilişkiler, tüm ulusu-aşan ilişkiler iken, *din* ise, kaynağı ve kurucusu bir Yaratıcı fikrine dayanan varlıkların yaşam kurallarını belirleyen sistem ve düzendir.

1.2. Uluslararası İlişkiler–Din İlişkisinin Tarihî Arkapları

Uluslararası İlişkiler–din arasındaki ilişki disipliner bir bakış açısıyla ele alındığında, *aşk-nefret* ilişkisi benzeri bir bağlantının varlığı genelde kabul edilmektedir. Bir disiplin olarak Uİ’nin pozitivist yaklaşımının, dinin görmezden gelinmesine dönük olduğu yönündeki genel savlarla beraber, yine de din–Uİ arasında yakın bir ilişkinin varlığının altı çizilmektedir. Bununla birlikte Uİ üzerine çalışma yapan araştırmacıların, inanç dünyasını araştırmalarını “amatörce bir uğraş” ile yürüttükleri kabul edilmektedir. Yine de güvensizlik, görmezden veya küçük görmeyle, seküler yaklaşımın kendini dinden soyutlayan bakış açısının sürpriz olmadığı dile getirilmektedir (Arroba 2006: 1, 2). Arroba’ya göre dünya meselelerindeki mevcut ilerleme ve dönüşüm, Uİ’yi şekillendirmede ve küresel trendleri belirlemede dinin oynadığı rolün incelenmesine yol açmaktadır. Buna rağmen, Uİ–din arasında çok güçlü bir ilişkiden şüphe edilmekte, konunun tarihsel bir perspektiften incelenmesi gerekmektedir. Uluslararası İlişkiler disiplininin doğuşu Batı’da gerçekleştiğinden, Uİ–din ilişkisinin tarihi arkaplanı Batı’daki gelişim süreciyle değerlendirilmek durumundadır.

Westphalia düzeni öncesinde devletler ve din¹ arasındaki ilişkilerde daha çok din hâkim konumdaydı. Orta Çağ Avrupasında otoritenin temel kaynağı dine dayanmakta ve otorite böylece meşru kabul edilmemekteydi. Yönetim açısından önemli olarak görülen meşruiyet ve egemenliğin de dayanağı dindi (Şahin 2007: 5–6). Bu dönemde din kurumu siyaseti “ilahi olanın mutlak hâkimiyeti” ile birleştirirken, siyasî otorite ise gücünü Yaratıcı’dan aldığını iddia etmekteydi. Doğal olarak din, Orta Çağ Avrupasında iç politikanın ve dış politikanın inşasında temel belirleyici durumda iken, bilimden hukuka kadar pek çok konuda topluma ve devlete yön veren bir nitelikteydi. Din kutsal olana bağlılığı salık verdiği için insanların ona çoğu zaman körü körüne itaat etmelerini sağlarken, bu durum ise yöneticilere, eylemlerinde meşru bir zemin hazırlamaktaydı.

Orta Çağ’da Hıristiyanlık duygularının yönlendirmesi ve Papalığın hâkimiyetini daha da pekiştirmesi istemesi üzerine düzenlenen Haçlı Seferleri’nde din, toplumun harekete geçirilmesinde bir araç işlevi gördü ve savaşı meşru kılan bir rol üstlendi. Haçlı Seferleri, servet birikimine ve malî kurumların gelişimine yol açarken ekonomik ve siyasî gücün kralların elinde toplanmasına ve sosyal katmanlar arasında önemli değişikliklerin yaşanmasına neden oldu. Hıristiyanlıktan aldığı referansla Haçlı Seferleri devletlerarası düzenin değişmesinde ve yeniden şekillenmesinde etkili oldu ve modern anlamda bir Uİ sisteminin kurulmasına kaynaklık etti. Bu dönemde gelişen düşünce akımları ise, siyasetin Tanrısal akıl yerine insan aklının ön planda olduğu bir yöntemle belirlenmesini vurguladı. Bu yöneliş de uluslararası ilişkilerin bir disiplin haline gelmesine zemin hazırladı. (Şahin 2007: 9–13)

Haçlı Seferleri, Avrupa açısından hem ekonomik hem de kültürel alanlarda tam bir devrime yol açarken, Doğu’da cereyan eden bu kutsal savaş ve karşılığında “cihat”, uzun yıllar sürecek bir gerilemeye ve aydınlık düşmanlığına yol açtı. Her taraftan kuşatılan İslam dünyası ise, Haçlı Seferleri’yle kendi kabuğuna çekildi ve

¹ Bu bölümün hazırlanmasında, Mehmet Şahin’in 2007 yılında hazırlamış olduğu Doktora Tez çalışması referans alınmıştır. Mehmet Şahin (2007). *Din–Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

savunmaya geçti. İlerleme, “öteki” olarak görüldü; modernizm “öteki” oldu (Maalouf 2006: 242).

Kilise’ye karşı yürütülen Reformasyon ise, toplumun Kilise’nin faaliyetlerine bir tepki olarak doğarken, Kilise’nin eleştirilmesinin önünü açtı ve siyasal otoritesini sarstı (Şahin 2007: 15–18). 1517’de Martin Luther’in öncülüğünde başlayan Reform Hareketi, Kilise’nin zayıflamasına yol açarken siyasetin dinden uzaklaşmasının önünü açtı; Reformasyon, sekülerizm ve reel-politiğin önem kazanmasına zemin hazırladı. Katolik Kilisesi’ne karşı yürütülen bir başkaldırı hareketi olan Reformasyon, Protestanlık mezhebinin kurulmasıyla sonuçlandı.

Temelde Katolik ve Protestan prensler arasında bir din savaşı olarak başlayan süreç, 1555 yılına gelindiğinde *Augsburg Barışı* ile sonuçlandı. Yönetim ve yöneticiler açısından birçok düzenlemeyi beraberinde getiren Augsburg Barışı, önceleri dinin devlet üzerinde hâkimiyeti mevcutken, devletin din üzerinde söz sahibi olmasının önünü açarak, devletlerarası sistemde devletler kadar dinsel görüşlerin ve ideolojilerin doğuşuna zemin hazırladı. Bu süreç, bir taraftan dinin dönüştürücü ve etkin konumunun ve rolünün değişmesine kaynaklık ederken, Uİ’nin ve teorisinin şekillenmesine de referans noktası oluşturdu.

1648’e gelindiğinde Otuz Yıl Savaşları sonrasında Avrupa’nın büyük güçleri arasında imzalanan Westphalia antlaşmaları, başta Avrupa olmak üzere devletlerarası sisteme bir düzen getirdi. Avrupa devletleri arasında uzun yıllar süren mücadelelere bir son verilirken başta “devlet” kurumu olmak üzere, pek çok konuda yeni düzenlemelerin oluşmasının önü açıldı. Modern anlamda ulusların oluşması, ulus-devletlerin kurulması ve Uİ sisteminin temellerinin atılması, Westphalia ile gerçekleşti. “Westphalia Düzeni” olarak adlandırılan süreçte, başta Avrupa coğrafyasında olmak üzere, uluslararası sistemde büyük değişimler yaşandı ve devletler sisteminin işleyişinde başat aktör olarak din bir yana bırakılıp, devlet temel aktör olma konumuna yükseltildi. Savaş, barış, güç dengesi ve devletin dış politika anlayışının belirlenmesi gibi birçok meselenin içeriğinde dönüşümler gerçekleşti.

Westphalia ile kurumsallaşan din, devlet işlerinden soyutlanarak, devletlerarası ilişkilerin işleyişinde ve devletlerin dış politikasının belirlenmesinde etkinliğini yitirmeye başladı ve devletin otoritesinin temel kaynağını oluşturmaktan çıkarak, çoğu zaman amaçları meşru kılmak için bir araç işlevi görür oldu. Avrupa'daki dinî düzene şekil verilirken, devletlerin bağımsız gelişmelerine yön verildi. Westphalia ile hem dinî hem de politik kaosa ve çatışmalara bir son verilerek, yöneticilerin dini farklılıkları anlayışla karşılamaları teşvik edildi. Devlet yöneticilerine devletin resmi dinini belirleme ve dini kurumları istedikleri gibi düzenleme hakkı verilirken azınlıkların hakları da güvence altına alınmaya çalışıldı. Kurulan yeni düzenle barışın sağlanması amaçlanırken, dinî azınlıklara olan baskı azaldı ve dinî ihtilafların dış politikayı belirlemesinin önüne geçilmeye çalışıldı. Antlaşma ile dinden kaynaklı savaşlar tamamen ortadan kalkmasa da azalma eğilimi gösterdi (Şahin 2007: 27–29).

Westphalia sistemi modern Uİ sistemini ve devletlerin yegâne aktörlüğünü mümkün kılarken, milliyetçi hareketlerin başlamasına milatlık etti. “Ulusların kendi öz bilinçlerinde uyanma sürecinden ziyade, ulusların var olmadığı yerde onları icat etme” (Anderson 2004: 20) ve “Bir etnik kategorinin, devlet aygıtı kullanarak toplumda hâkim ve merkezi unsur haline getirilmesi ve bu süreçte diğer etnik kategorilerin dışlanması” (Aktürk t.y: 27) olarak tanımlanan milliyetçilik, Feodalizmin siyasal ve ekonomik buhranları sonucunda hanedanların ve dinsel otoritelerin önemini kaybetmeye başladığı Orta Çağ'da devletin yeni ittifaklarla hâkim olduğu topraklar üzerindeki siyasal topluluğu tanımlamaya başladığı zamanlarda doğdu ve kamusal otoritenin teritoryal yönetiminin güçlenmesini, devlet hükümünün kurumsallaşmasını ve kentli üretim ve ticaret ilişkileri etrafında dayanışma merkezlerinin doğmasını sağladı (Boztemur 2006: 170). Milliyetçilik (Heywood 2006: 151–169), Westphalia ile kurulan uluslararası ilişkiler sisteminde bir siyasi birim ve sosyo-politik ve psikolojik bir olgu ve bir kurgu olarak var olmaya başladı.

Dinin devleti belirlemesinden ziyade, devletin dini ve dini kurumları belirlemesi ve şekillendirmesi sürecine işaret eden Westphalia düzeninde ideolojiler ve din uğruna yapılan savaşlar, yerini toprak kazanmaya ve hanedanların oluşmasına bıraktı. Diplomasi kurumu köklü dönüşümler yaşayarak dinden arındı ve devletlerin

şimdiye kadar yürüttükleri politikalar ve amaçlar, daha belirginleşerek dinin, devletlerin çıkarlarının belirlenmesinde bir araç olarak kullanıldığı düşünülmeye başlandı.

Westphalia düzeni, bir uluslararası sistemin inşa edilmesine zemin hazırlamış; uluslararası ilişkilerde ulusların ve ulusal-devletlerin etkin/başat aktör olma konumuna yükselirken, Uİ'nin bir disiplin (Eralp 2003) halini almasının önu açılmıştır. Ulus-devletlerin ortaya çıkışı ise teritoryal, kendi içinde egemenlik hakkına sahip ve sistemde bağımsız bir aktör olarak devletin dönüşümüne kapı aralamıştır.

Westphalia düzeninde, devletlerüstü bir uluslararası ilişkilerden, devletlerarası bir hukuka geçiş sağlanmıştır (Şahin 2007: 32). Egemenlik, Westphalia düzeni öncesine nazaran dinî olandan uzaklaşarak seküler bir hale kavuşurken, egemen/teritoryal bir devletin doğuşu, savaş, barış ve ticaret başta olmak üzere pek çok konuda dinden uzaklaşmaya yol açmıştır. Din, başta devlet olmak üzere toplum hayatından soyutlanmış, bir bakıma sürgüne gönderilmiştir. 1648'e kadar olan bütün "suçlar" ve "günahlar"ın sorumluluğu dine ve kiliseye yüklenmeye çalışılmıştır. Uluslararası ilişkiler ve uluslararası politika, Westphalia Antlaşması ile seküler bir içerik kazanırken din, Aydınlanma hareketleriyle, iyice devlet ve toplum hayatından kapı-dışarı edilmiştir. *Aydınlanma*² ile dinî olan gerçeklik yerini ancak akıl, deney ve gözlem yoluyla ispatlanan ve insan aklının mükemmel önderliğinde gerçekleşen pozitivist gerçekliğe bırakmıştır.

Westphalia düzeniyle, din kurumu önceye nazaran bilime, hukuka, ticarete ve sanata hayat ve ilham veren bir "aydınlık" olarak görülmek yerine, batıl/hurafe inanç ve düşünceler bütünü olarak görülmeye başlanmıştır hemen hemen her alanda dinin konumu gerilemeye başladı ve bunu ise, pozitivist, seküler, laik ve modernist düşünce ve hareketler takip etti. 1648'den II. Dünya Savaşı sonrası düzene kadar din ve Uİ arasındaki ilişkinin seyri, genelde dinin Uİ üzerindeki belirleyiciliğinin yitirilmesi şeklinde sürdü. Bu durum, 1815'te kurulan Viyana düzeninde, 1919'da

² Aydınlanma (*Enlightenment*) ile ilgili olarak, bkz. <http://www.cafrande.org/?p=13506>; <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/188441/Enlightenment>; <http://www.wsu.edu/~dee/ENLIGHT/ENLIGHT.HTM>.

kurulan Versay düzeninde, 1945'te kurulan Yalta düzeninde ve 1945–1990 dönemini kapsayan Soğuk Savaş döneminde de böylece devam etti. Bu süreçte din, gittikçe etkisini yitirdi. Din kurumu, uluslararası politikanın dışına çıkarılırken devletlerin dış politikalarında başvurdukları bir araç işlevi üstlenmeye başladı. Westphalia düzeninden önce din, bir *zorunluluk* iken, ihtiyaç duyulduğunda faydalanılan hatta manipüle edilen bir hale geldi ve yerini ideolojilerin hâkimiyetine bıraktı. 1648 sonrasında II. Dünya Savaşı'na kadar olan savaşlar, genellikle bunu doğrular nitelikte olup, ideolojilerin gölgesinde gerçekleşti.

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden 1990'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasına kadarki zaman dilimini ifade eden “Soğuk Savaş” boyunca din, ABD'nin öncülüğündeki Batı Bloğu ve SSCB'nin öncülüğündeki Doğu Bloğu arasındaki mücadelede kullanıldı. Bu dönemde dini Doğu Bloğu “düşman” olarak algılarken, Batı Blok'u, dini bir araç olarak kullanma eğiliminde oldu.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle uluslararası sistem, iki süper güç etrafında birleşen kutuplar dünyasından çok devletli ve çok aktörlü bir yapıya doğru evrildi. İki kutuplu sistem sonrasında uluslararası ilişkilerin gündemini başta sistemin aktörleri olan devletlerin eylem ve faaliyetleri oluştururken, uluslararası örgütler, sivil toplum kuruluşları, hükümetlerarası ve hükümetlerdışı örgütler de uluslararası ilişkilerin ve uluslararası politikanın konusunu oluşturmaya başladı ve bu aktörler gittikçe güçlerini artırdılar. Din ve dini kurumlarda bundan kendisine düşen payı aldı. Fakat dinin düşünülene aksine etkisini pek de yitirmediği, uluslararası ilişkilerde ve uluslararası politikada yaşanan kimi olaylar ve gelişmelerle ispatlandı. İsrail devletinin kuruluşu, Filistin–Arap meselesinin ortaya çıkışı, İran Devrimi, Yeni Dünya Düzeni tartışmalarının başlaması, Ortadoğu'da yaşanan Körfez Savaşları, “*Tarihîn Sonu*” (Fukuyama 2003) ve “*Medeniyetler Çatışması*” (Huntington 1995) gibi tezlerin ortaya atılması ve uzun süre gündemi yoğun bir şekilde meşgul etti. Ayrıca Müslüman ülkelerde faaliyet gösteren Batı karşıtı rejimler ve muhalefet hareketleri 1990'lardan itibaren Ortadoğu'da gücünü artıran din ve mezhep hareketlerinden alırken (Aras 2004; Dağı 1998; Aras 2004), 11 Eylül saldırılarında

ve müteakip 2001’de Afganistan’ın, 2003’te de Irak’ın işgalinde dinin gittikçe gücünü artırdığı görüldü.

1.3. Küreselleşme, Din ve Uluslararası İlişkiler

Uluslararası ilişkiler bir ilişki türüdür ve devletlerarası ilişkilerden insanlararası ilişkilere kadar uzanan bir *ilişkiyi* ifade eder. İnsan sosyal bir varlık olduğu için insanî ilişkiler sosyal ilişkilerdir ve iletişimi gerektirir. Uluslararası İlişkiler, en genel ifadeyle, “ulus” diye adlandırılan “sosyal birimlerarası ilişkiler” veya “ulusların ilişkileri” ya da “uluslararasıda gerçekleşen ilişkiler” (Yurdusev 2003: 16–19) olarak tanımlanmaktadır. İletişim ve bilgi teknolojisindeki gelişmeler, siyasal sınırların devletleri ve halkları ayıran unsur olmaktan çıkması, ulusal egemenlik değer yitirirken çokuluslu şirketlerin öne geçmesiyle (Yılmaz 2004: 124) küreselleşme, “ulusların arasındaki” ilişkileri “ulusuaşan” ilişkiler haline getirmiştir. Önceden uluslararası ilişkilerin başat aktörü ulus devletler iken, bu ulusuaşan ilişkiler sayesinde bireyler, uluslararası sivil toplum kuruluşları ve hükümetlerarası örgütler de uluslararası ilişkilerin birer aktörü, haline gelmeye başlamış; Uİ, artık “ulusuaşan tüm ilişkiler” içerir olmuştur.

Bir süreç olarak küreselleşme (Falk 2002; Stiglitz 2002), devletlerden bireylere kadar tüm Uİ aktörlerini etkilemektedir. Bu süreçte, bireyler, sosyal ve kültürel düzeyde yerel kültürel kodların küreselleşmesiyle bir “Dünya Toplumu”nun yurttaşı haline geldi ve daha çok evrensel/küresel ilişkin yaşam biçimini masseder oldular. Ulus-devletler ise, ülke-içi otoritesi ve egemenliği alanında sorgulanmaya maruz kaldı ve küreselleşmenin etkisinin sınırlarını aşındırıcı-zorlayıcı tesiriyle daha önce ulus-devletler tarafından görülen bazı işlevler, uluslararası/ötesi örgütlerce görülmeye başlandı. Uluslararası/ötesi ve hükümetlerarası kuruluşlar uluslararası ilişkilerde belirleyici bir konuma yükseldi.

Soğuk Savaş sonrasında etkinliğini daha da artıran küreselleşme sürecinde din de bundan payını almıştır. Bireysel plandaki tesiriyle ve yöneticilerin duygu ve düşünce dünyalarını etkileyen yönüyle din, küreselleşmenin de etkisiyle Uİ ve dünya gündemindeki önemini artırmıştır. Küreselleşme, dinin etkisini daha işlevsel kılmış;

iletişim ve telekomünikasyon alanlarında yaşanan gelişmelerle ve inancın ve bireyin sınırları aşan yönüyle de dinin etkisini artırmıştır. Küreselleşmenin iki ucu dolayısıyla din, bir taraftan daha çok yayılma zemini bulurken karşıtlığını da beraberinde getirmiştir.

Dinin, kimliğinin oluşması üzerindeki rolü düşünüldüğünde, küreselleşme bu sürece önemli katkılarda bulunmaktadır. Bir devlet kimliğinden bahsedildiğinde, din bu kimliğin oluşmasında oldukça etkili olmaktadır. Küreselleşme süreci ulus-devlet kimliğini değişime mecbur kılmakta, bir taraftan küresel/evrensel bir kültür inşasında bulunurken, diğer taraftan yerel kültürel kodların evrensel/küresele dahline yol açarak ulus kimliğini etkilemesi, ulus-devleti bir risk altına sokmaktadır. Bilhassa küreselleşmenin yerelliği güçlendirici etkileri, ulus kimliğinin ve kültürünün muhafazasına katkıda bulunduğu kadar, hemen her ülkede modernite doğrultusunda eritilmek istenen alt kültürlerle de canlılık kazandırmaktadır (Sarıbay 2002). Popüler kültürün/küresel kitle kültürünün tezahürü, mikro-milliyetçiliklerdeki artış, etnik canlanma, çok kültürlülük, ulus-üstü vatandaşlık uygulamaları (Hoffman 2002) ve imtiyazlı vatandaşlık istekleri ulus-devletin bir unsuru olarak ulus kimliğini sıkıntıya sokmaktadır (Şahin 2007: 191–246).

Dinin temel mesajının da evrensel barış ve uzlaşa olduğu düşünüldüğünde, dinin küreselleşme sürecinde etkisini güçlendirmesi mümkündür. Küreselleşme ile gelen iletişim ve teknoloji alanlarındaki gelişmelerle etkisini günden güne artırmakta ve daha çok taraftar bulmaktadır. Küreselleşmenin “nimetleri” ile dinî mesajlar daha uzaklara taşınabilmekte, daha çok kitlelere hitap edebilmektedir. Küreselleşme süreci, bir taraftan yerel dini kodları küresele taşıırken, diğer taraftan da küresel/evrensel inanç ve fikirleri, yerele ulaştırabilmektedir.

Küreselleşmenin din, özelde de İslam üzerindeki etkisi, onu küresel bütüne çekerek geçmişte özdeşleşmiş olduğu gelenekten uzaklaştırması ve sahiciliğini kaybettirmesidir. Bu ise, İslam’ın küresel sistemin “alt küresel kültürü” olarak konumlanması, dolayısıyla hem göreceliği meşrulaştıran bir araca dönüştürerek postmodernleşmesi hem de değişim için değişime mecbur bırakılmasıdır (Sarıbay 2004: 72). İslam ve küreselleşme arasındaki ilişki birbirlerini etkileyen ve

birbirlerinden etkilenen bir içerikte bulunmaktadır. Çalışmanın sonunda İslam ve küreselleşme ilişkisi incelenirken bu konu ayrıntısıyla ele alınmaya çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER, DIŞ POLİTİKA VE DİN İLİŞKİSİ

2.1. Dinin Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Üzerindeki Etkisi

Uluslararası ilişkiler–din ilişkisinin dış politika ve uluslararası politika üzerindeki etkisi incelendiğinde, dış politikanın haklılığını ortaya koyan bir bahane ve siyasî kararların kılıfını oluşturan bir araç işlevi üstlenmiş; diplomasinin de kullanılmaktan vazgeçemediği aygıtlardan birisi haline gelmiştir. Dinin uluslararası ve dış politikadaki yansımalarına bakıldığında, devletlerin topraklarını genişletmesinde birçok savaşa da kaynaklık ettiği görülmektedir. Ayrıca din, yönetimin dönüşümüne kapı aralamakta, sosyal yapıya vermektedir. Devletin uluslararası politikaya katılımında “propaganda aracı” olarak kullanıldığı din, bilimden hukuka kadarki etkisiyle hemen hemen her alanda dış politikanın yapımı ve dönüşümünde yer alan unsurların başında yer almaktadır.

Dış politika yapıcısı taraf dinî temellere sahip “müstesna” bir millet olarak algılanmakta, böylece mevzubahis devlete özel bir misyon ve seçilmişlik katılmaya çalışılmaktadır (Şahin 2007: 14–16). Dış politika yapıcıları, dış politikanın inşasında dinsel cemaat, topluluk ve gruplardan etkilenebilirken, karar alıcıların ve dış politika yapıcıların sahip oldukları dinsel düşünceler de dış politika yapım sürecine tesirde bulunabilmektedir.

Dinin dış politika etkili olmasında topluluğun fertlerinin kendilerini nasıl tanımladıkları hayatî önemde olmakla birlikte, ülke-içi dini dengeler de bu süreçte etkilidir. Dış ve iç politika arasındaki güçlü bağlantıdan kaynaklı sebeplerle dinin dış politika üzerindeki etkisi, ülke-içi dengeleri de etkilemektedir. Bu noktada, din ve dış politika arasındaki ilişkinin niteliğinin belirlenmesinde dış politikanın yapım sürecine katılan aktörlerin ve karar alıcıların tutumları, davranışları, dinsel görüşleri ve düşünce sistemleri oldukça etkili ve önemlidir. Bu özellikle dış politikayı devlet politikası (Çalış 2001) haline getiremeyen devletlerde daha yoğun gözlemlenmektedir.

Burada altının çizilmesi gerekli bir diğer nokta ise Uİ disiplininin, uluslararası ilişkilerin ve uluslararası politikanın düzenlenmesine dönük bir çabanın ürünü olduğu kabul edildiğinde dinin, bir disiplin ve bir ilişki türü olarak etkisi göz ardı edilemez. Din yapısı gereği, ahlâkı barındırdığı için, uluslararası ilişkilerde meydana gelen olayların sonuçları da kaçınılmaz olarak dinden etkilenecektir. Ahlakî prensipler belirlenirken siyasal sonuçlarının da dikkate alınması gerekmektedir. Sözgelimi, “Kutsal Savaş” ya da “Cihad” gibi kavramların özünde (Thomas 2001: 918–919) barış, huzur, adalet ve iyilik prensipleri yatmakta iken, bu kavramların uygulanmasında meydana gelecek yanlışlıklar kavramların ait olduğu kutsallığa da gölge düşürmektedir.

Fox din, dış politika ve Uİ arasındaki ilişkinin incelenmesinde bazı noktalarda yanlışlıklar yapıldığını ifade etmektedir. Ona göre din, siyaset yapıcılar ve akademisyenler tarafından görmezlikten gelinmekte ve dinin uluslararası politikayı nasıl etkilediği yanlış anlaşılmaktadır (Fox 2001: 53, 54). Bu sorunlara çözüm bulmak için mevcut olaylar bağlamında din ve Uİ tarihî üzerine yoğunlaşılmalı, dinî boyutu olan olayların aslında çok açık dinî olaylar olmadığı anlaşılmalıdır. Din, siyaset ve/ya Uİ alanında yapılacak araştırmalarda bütün boyutlarıyla bakılmalı ve etraflıca analiz edilmelidir. Dinin görmezden gelinmesine sebep modernleşmenin olumsuz tesirleri azaltılmalı ve fundamentalist hareketler sınırlandırılmalıdır (Fox 2001: 56–59). Çocukluktan başlayan eğitim metodolojisindeki klasik liberalizm, din/devlet ayrımının etkileri yumuşatılmalı ve dinin uluslararası ilişkilere ve siyasete dair etkileri etraflıca anlatılmalıdır.

Fox’a³ göre dinin uluslararası politika üzerindeki etkisi, karar alım sürecini etkilemektedir. Din, insanların dünya görüşlerinin bir parçasını oluşturur ve onların olayları algılayış biçimine ve hareketlerine tesir eder. Dış politika yapım sürecinde de karar alıcılar ve yürütücüler, dinden etkilenirler ve kararlarını alırken dinin etkisi altında kalabilirler. Ayrıca din bir meşruluk kaynağıdır. Hükümetler ve devletler

³ Fox’un, benzer içerikte bir çalışması için, bkz. Jonathan Fox (2006). *The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality*. IFRI (Institut Francais des Relations Internationales), http://www.ifri.org/files/politique_etrangere/4_2006_fox.pdf. Fox, bu çalışmasında, dinin uluslararası ilişkiler üzerindeki çok yönlü etkisine değinmiş; din ve modernizm meselesini, yerel dini çatışmaların uluslararası meselelere etkilerini, fundamentalist ideolojiler ve din ilişkisini ve din ve meşruluk arasındaki bağlantıyı ele almıştır.

genellikle meşruluğunu dinden alırlarken, bazen de muhalefet/direnış hareketleri tarafından toplumu bölen meselelerin çözümünde bir araç olarak kullanılır. Kurumlar için meşruluk kaynağı olarak işlev görebilen din kurumu, yöneticiler ve liderler açısından da meşruluk kaynağı olarak görülebilir.

Uluslararası ilişkiler–din ilişkisinde ön plana çıkan bir diğ er unsur, dinin, kimi sebeplerden ötürü uluslararası bir mesele haline gelmesidir (Fox 2001: 67–71). Yerel ve etnik dinî çatışmalar, uluslararası boyuta taşınabilmekte (Riesebrodt 2000)⁴, fundamentalist hareketler etkisini artırarak sınırları aşabilmekte ve devletlerin terörist aktiviteleri desteklemeleri, insan hakları ve dinî hakların uluslararası alanda tartışılması, dinin etkisini sınırötesine taşımaktadır. Ayrıca dünyanın gittikçe bağımlı hale gelmesi, ekonomi ve finansın küreselleşmesi, yerel ve bölgesel konuların uluslararası alanda gündemi işgal etmesi, dinin sınıraşan bir içeriğ e kavuşmasına zemin hazırlamakta ve dinin meselelerin, kimi zaman uluslararası mesele haline gelmesine neden olmaktadır.

Uluslararası ilişkiler, dış politika ve din arasındaki ilişkinin⁵ çoğ u zaman açık ve net olduğ u düşünülse de, dinin ve siyasetin doğ ası gereğ i karmaşık bir yapıdadır (Firth 1981: 583, 584). Her ikisi de gücü güven altına almayı hedeflerken güç üzerine kurdukları hedeflerle gücün kaynağı ve doğ ası konusunda farklılıklarla birbirinden ayrılmaktadırlar. Bununla birlikte hem siyaset hem din sosyal ilişkilerin önemine vurgu yapmaktadır. Uluslararası ilişkiler–din ilişkisinde ön plana çıkan bir diğ er unsur, din özgürlüğ ünü genişletmenin, dış politika yapımında dinin etkinlik alanını genişletecek olmasıdır. Bireysel ve toplumsal planda dinsel haklar tanımak ve inanç

⁴ Fundamentalist hareketler ve dinin yükseliş i konusunda, bkz. Martin Riesebrodt (2000). *Fundamentalism and the Resurgence of Religion*. Numen, Vol.47, No.3, *Religion in the Disenchanted World* (2000), 266–287. Riesebrodt’a göre fundamentalizm, gelenek ve modernizm arasındaki gerilimden doğ muş, her ikisinden de etkilenmiştir. İdeolojik ve sosyal bir içeriğ e sahip fundamentalizm, geleneğ in yeniden paylaşımı ve yorumu olmakla birlikte refleksif bir gelenekselcilikten de daha öte bir şeydir. Dinin yeniden doğ uş una fundamentalist katkıların ne olduğ u ve niçin insanların fundamentalist gruplar etrafında toplanma eğ iliminde olduğ u ve ayrıca fundamentalist hareketlerin yeniden doğ uş u ve küresel düzen arasındaki ilişki, Riesebrodt’a göre cevap bulunması gereken konulardır.

⁵ Din ve uluslararası ilişkiler çalışmaları ve eğitim sistemindeki yeri üzerine, bkz. Lyman H. Legters, *The Place of Religion in Foreign Area Studies*. *Journal of American Academy of Religion*, 1967, Vol 35, No 2, 159–164.

özgürlüğünün alanını genişletmek, diplomasi⁶ ve dış politikanın içeriğini daha istikrarlı ve gerçekçi kılmaktadır. Thomas Farr'a göre etkili bir dış politika, din ve devletin iç içe girmiş otoriteleri arasındaki dengenin sağlanmasına referans vermelidir (Farr 2008: 111). Siyaset yapıcılar önemli bir biçimde halkların ve hükümetlerin davranışlarından etkilenen dine de ekonomi ve politikaya yaklaştıkları gibi yaklaşmalı, siyasî ve iktisadî sâikler gibi dini etkenlerin de yıkıcı ve yapıcı etkilerinin olduğu unutmamalıdır. İnancın sosyal kimlik, etnisite ve milliyetçilikle irtibatı düşünüldüğünde, dış politika açısından da inancın rolünün önemi kavranmaktadır (Farr 2008: 119).

2.2. Din–Devlet İlişkisi, Sekülerizm, Dinin Yeniden Doğuşu ve Uluslararası İlişkiler

Din–Devlet ilişkisi çerçevesinde Uİ–din meselesine bakıldığında, modern dünyada dinin uluslararası ilişkiler ve dış politika üzerindeki etkisinin görmezden gelindiği, çoğu zaman ihmal edildiği görülür. Uluslararası ilişkiler bireylerden sivil toplum örgütlerine kadar çoklu bir yapı sunsa ve küreselleşme sürecinde etkinliğinden ödün verdiği savunulsa da devlet, halen uluslararası ilişkilerin başat aktörü konumundadır. Devlete bu konumunu kazandıran şüphesiz sahibi olduğu egemenlik, otorite ve bağımsızlığı olmuştur. Sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde, ortak bir kader ve gelecek beklentisi ve bir sözleşmeyle bir araya gelen bir halk (ulus) ile ulus-devletin bu aktörlük konumu daha da güçlenmiştir. Sınırları içinde temel siyaset yapıcı devlet, uluslararası politikanın yapımında da doğrudan söz sahibi olmuştur. Küreselleşme sürecinde (Bartelson 2000; Keyman 2000; Şahin 2007; Laidi 2002; Akgün 2006) ulus-devletlerde değişimin en çok görüldüğü “egemenlik” meselesi olmuştur. Ulus sınırların giderek sembolikleşmesi ve değişen egemenlik anlayışı, ulus-devleti tartışma konusu haline getirmiştir. “Ulus-devletlerin sonunun geldiği” tezi ne kadar yanlışsa, “her şey eskisi gibi” tezi de o kadar yanlıştır. Ancak ulus-devletlerin sonu gelmese de modernizmin bir ürünü olan bu siyasal

⁶ Diplomasi ve din ilişkisi için, bkz. Douglas Jonhton (2003), *Faith-Based Diplomacy: Trumping Realpolitik*. New York: Oxford University Press, Thomas F. Farr. “Diplomacy in an Age of Faith: Religious Freedom and National Security.” *Foreign Affairs*, March/April, 2008 <http://www.christianitytoday.com/ct/2009/aprilweb-only/115-11.0.html>.

birimin temel niteliklerinde ciddi değişikliklerin yaşanmakta olduğu da artık inkâr edilemez bir durumdur (Çalış 2003: 43–44).

İç-dış politika ayrımının (Sönmezoğlu 2000) gittikçe yumuşaması, yerel meselelerin siyasî ve ekonomik sebepler ve bazı mekanizmalarla küreselleşmesi iç politika meselelerinin dış politikaya daha çok etkide bulunmasına kapı aralamıştır. İç politikanın şekillenmesinde de dinin önemli ve etkin rolü düşünülürse din-devlet ilişkisinin içinde bulunduğu kompleks durum dış politikaya da yansımaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, devleti yönetenlerin eylem ve faaliyetlerinde dinî düşüncelerin etkinliği göz önünde bulundurulduğunda, din–devlet ilişkisinin uluslararası ilişkilerin şekillenmesine ve dış politikanın oluşmasına etkisi oldukça yoğundur. Çünkü bireyler, gerek şahısları itibariyle gerekse dış politikanın belirlenmesindeki devlet kimlikleri dolayısıyla, uluslararası ilişkilere ve dış politikaya müdahildir. Öte yandan devletin dinden soyutlanmışlığı, beraberinde dış politikayı ve uluslararası ilişkileri de seküler bir niteliğe büründürmektedir.

Sandler ve Fox’a göre din, uluslararası alanda ve yerel düzeyde etkisini gittikçe artırmaktadır. Dini etkenlerin etkisiyle oluşan yerel sorunların çözümü uluslararası bir bağa sahip olduğundan, birçok iç politika meselesi gittikçe uluslararası bir niteliğe kavuşmaktadır (Sandler ve Fox 2005: 317). Buna terörist faaliyetler de eklenince olayın boyutu daha da büyümektedir. Bununla birlikte, Voltaire ve Nietzsche’ye referans vererek modern zamanlarda dinin etkisini yitirdiğini ifade eden Fox ve Sandler, ABD gibi Batılı birçok devlette din ve devlet ayrımının sağlandığını, bununla birlikte Birleşik Krallık ve Danimarka gibi ülkelerde ise kurulu dini düzenin varlığının sürdüğüne dikkat çekmektedirler. Bazı ülkelerde “resmi din” söz konusu iken, bazılarında dini özgürlükler sınırlanmakta ve bazı ülkelerdeki okullarda ise dinî eğitim zorunlu tutulmaktadır⁷.

⁷ Orta Doğu ve Batı demokrasilerinde din-devlet ayrımı üzerine mukayeseli bir çalışma yapan Sandler ve Fox, çalışmasında, Din ve Devlet alanındaki son veriler ışığında, din ve siyaset ilişkisini incelemeye çalışır ve din-devlet ayrımının beş ayrı boyutu üzerinde durur: Din ve Devlet Arasındaki Yapısal İlişki; Azınlık Dinlerinin Statüsü; Azınlık Dinlerine Karşı Ayrımcılık; Çoğunluk Dininin Düzenlenmesi ve Dinin Meşruluğu. Çoğu Batılı demokrasilerle tam bir din-devlet ayrımından bahsedilemeyeceğini vurgulayan yazarlar, dini demokrasinin (*religious democracy*) mümkün olabileceğini belirtirler (Sandler and Fox, 2005: 317–318, 329–330).

Goldewijk'in⁸ ifadesiyle bugün din, dış politikada, diplomaside ve çatışma müzakerelerinde (*conflict negotiations*) önemli bir yer edinmiştir. Bu durumu, “the resurgence of religion” olarak nitelendiren Goldewijk göre “dinin yeniden doğuşu” uluslararası kalkınmada önemli bir politika boşluğuna yol açmaktadır. Fakat bu durum yeni anlayışların oluşması için bir şans, bir ihtimal ve kültürlerarası değişimin ilerlemesi için de bir fırsat sunmaktadır (Goldewijk 2007: 2, 3). Dini yeniden doğuşu, uluslararası politika ve diplomasi merkezli geleneksel devletin sınırlarını zorlayan bir potansiyelde olan aktörler, gündemler ve ittifaklar yelpazesini içermektedir. Uluslararası politika ve siyasî yaşamda dinin yerini ve önemini artırdığını vurgulayan Goldewijk, din-devlet ayırımına ve dinin tarafsızlığı konusuna değinmekte ve sekülerizmin gözden geçirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Goldewijk'e göre sekülerizm dini semboller, dil ve halkın giyim sitili konusunda yanlış kullanılmakta ve yanlış anlaşılmaktadır. Bu çerçevede sekülerizm, dinsiz liberalizmle (*religionless liberalism*) sık sık karıştırılmaktadır (Goldewijk 2007: 5, 6). Yazar'a göre sekülerizm devleti dinî konularda tarafsız kılar. Seküler bir devlet, dinsiz bir devlet değildir. Bu devlet din özgürlüğüne fırsat tanır; fakat dinî bir kimlikle kendini tanımlamaz; dini ve hümanist dünya görüşleriyle karşılaştığı zamansa oldukça tarafsız kalmaya çalışır. Toplumda dinin önemini tartışmak ise, sekülerizmden ziyade, dinsiz liberalizmin işidir. Seküler devlet, dinin önemsiz olduğundan dolayı var değildir.

Günümüzde iç ve dış politikaya yönelik tartışmalara bakıldığında, konunun içinden çıkılmaz bir hal aldığı nokta sekülerizm, din, devlet ve siyaset ilişkisidir. İçinden çıkılmaz olması ise meseleye müdahil tarafların çok farklı kimlik ve kültür formlarına sahip olmaları ve bu konuların ve siyasî bir malzeme haline getirilmesidir. Din, özü itibariyle, barış, adalet, dürüstlük, kardeşlik ve erdem gibi çok önemli evrensel mesajlar sunmaktadır. Fakat dinin mesajının taraflarca yanlış anlaşılması veya çarpıtılmak istenmesi, siyasetten, devlete, uluslararası ilişkilerin belirlenmesinden diplomasinin düzenlenmesine kadar pek çok konuda sorunların çıkmasına yol açmaktadır. Gerek sekülerizm gerekse dinin yeniden doğuşu gibi meselelerin birçoğunun altında bu sorunlar yatmaktadır. Bu durum göstermektedir

⁸ Goldewijk çalışmasında dinin yeniden doğuşunun, dünya meseleleri üzerinde ve uluslararası ilişkilerde önem kazanmasına değinmekte, uluslararası kalkınma politikalarının oluşturulması üzerine yoğunlaşmaktadır.

ki; din ve siyaset ilişkisi yeniden tanımlanmalı, dini kurumlar ve seküler devlet arasındaki durum netliğe kavuşturulmalıdır. Doğal olarak din ve dış politika ilişkisinin de yeniden gözden geçirilmesi zorunludur.

2.3. Kimlik Bağlamında Din ve Uluslararası İlişkiler

Dinin, bireyler ve halklar indinde bir kimliği oluşturduğu düşünüldüğünde kimliğin rolü oldukça önem kazanmaktadır. Yukarıda kısmen değinildiği gibi, devletin resmi kimliği küreselleşme ile değişime mecbur kalmaktadır. Din, kendine özgü aidiyet formlarını zorunlu kılarken küreselleşme sürecinin bu aidiyet kodlarıyla karşı karşıya gelmekte, dini kimliklerini korumaya çalışan bireyler, küreselleşmenin zorlaması ve baskısı altında kalabilmektedir. Bununla birlikte, küreselleşmenin “nimetleri” olarak, iletişim ve teknoloji alanındaki gelişmeler, dinin yayılmasını hızlandırmakta ve etkinliğini artırmaktadır.

Uluslararası ilişkiler–din ilişkisinde ortaya çıkan önemli bir husus olarak *kimlik*; kolektif aidiyetlerden katıldıklarımız, kendimizi tasavvur etme, yaşama, ilişki kurma, tanıma gibi, hayattaki duruş yerimizi bildiren niteliklerin toplamıdır (Demir ve Acar 2006: 244). Kimlik, bireysel bir nitelik taşıdığı gibi, topluma ve devlete ilişkin de bir içeriğe sahiptir. Topluluk mensuplarının kendilerini özdeşleştirecekleri, aidiyet duyacakları, belli bir toplumsal mekânı ve az çok hatları kesin ve sınırlandırılmış bir toprak parçasını akla getiren (Smith 2004: 24) *kimlik*, kolektif aidiyetlerin oluşmasında, toplumsal kimliklerin belirlenmesinde ve ülkeye/devlete ilişkin ulus kimliğinin inşasında din ve dini unsurlarla yakından ilişkili bulunmakta siyasanın ve özel olarak uluslararası ilişkilerin belirlenmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Uluslararası politikada bir güç olan din, bu gücünün büyük bir bölümünü politika yapıcılarının ve yönetim mekanizmasında bulunanların bireysel ve uluslararası sistemin aktörleri olan devletlerin kendi kurumsal kimliklerinden almakta ve mensup olunan kimlik kodları bu süreçte dış politikanın yapımına ve uluslararası politikanın şekillenmesine katkıda bulunmaktadır (Croft 2009).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM'IN ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DIŞ POLİTİKA KURAMI

3.1. İslam Uluslararası / Devletlerarası Hukuku

Uluslararası Hukukun tarihçesine ve kökenine dair yapılan çalışmalarda genellikle Batı kaynaklarının ölçüt alındığı ve uluslararası hukukun miladı olarak, bu konuda ilk çalışan Batılı düşünürlerin yaşadığı tarih diliminin esas alındığı görülmektedir. Ortaya çıkışı itibariyle devletlerarası hukukun Batı orijinli olmadığı düşünülürken, “uluslararası hukukun babası” olarak Hugo Grotius (1583–1645) kabul edilmektedir. Halbuki Grotius’tan yıllar önce Eş-Şeybani’nin (804–852) *Devletlerarası Hukuk* çalışması buna misal teşkil etmektedir.

İslam düşünürlerinin, Batılı düşünürlerin uluslararası hukuktaki öncüleri olarak kabul edilen *Vitoria* (1483–1546), *Suarez* (1548–1617), *Gentilis* (1552–1680) ve *Grotius*’tan (1583–1645) çok önceleri, IX. ve XIV. yüzyıllar arasında devletlerarası hukukla ilgili çeşitli yapıtlar ortaya koyduklar görülmektedir. En önemlilerini ise İmam Muhammed Eş-Şeybani’nin *Siyer-i Kebir*’i, İmam Ebu Yusuf’un *Kitab-ül Haraç*’ı, Merginani’nin *El-Hidâye*’si ve Burhan El-Şeria’nın ise *El-Vikaye*’si oluşturur (Pazarcı 2001: 42). Savaş hukukundan diplomasiye kadar pek çok konuya yer veren İslam düşünürlerinin eserleri dikkatlice incelendiğinde kendilerinin Uluslararası İlişkiler disiplininin doğuşunda, diplomatik geleneklerin inşasında ve günümüze kadar gelen uluslararası hukuk mevzuatının oluşumundaki katkıları daha iyi anlaşılmaktadır.

İslam devletlerarası hukukunun amacı, İslam hukukunun bireyin dünyadaki yaşamını düzenlediğinden, Müslüman yöneticiyi uluslararası ilişkilerde mümkün olan en doğru hareket tarzına yöneltir. Müeyyidesi de, ülke için müeyyidenin aynısıdır. Bununla birlikte ahiret hayatı ve Allah tarafından verilecek hüküm de geçerlidir. Devletlerarası hukukun kaynakları Kur’an, sünnet, icma, kıyas, hakem kararları vb. örf ve adetlerlerdir. Dış politikaya ilişkin idarenin hükümleri,

devletlerarası hukuku oluşturur. Ahlaki temellerini ise, Kur'an ve Sünnetten almaktadır (Hamidullah 1963: 14–32, 33–34, 58)

3.2. Temel Kavramlar

Dinin devletlerarası ilişkiler yaklaşımı konusunda doğru bir bilgiye ulaşmak bazı kavramların anlaşılmasına bağlıdır. Bu endişeden yola çıkarak, araştırma evreninin iskeletini oluşturan, *ümme*t, *cihad*, *eman*, *millet*, *ahde vefa*, *bâği*, *mu'âhidin*, *müste'min*, *siyer* ve *dâr kavramları* hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

3.2.1. Ümmet

Kelime itibariyle Arapça “ümm” (أُمّ) kökünden türeyen ümmet kelimesi, sözlük anlamı itibariyle, “insanlardan oluşan sınıf ve cemaat”, “toplanma” ve “aynı cins etrafında bir araya gelme” manalarına gelmektedir. Toplanmada, bir önderin arkasından gidenleri ifade eden ümmet, bir araya gelmede ise bir hedef ve gaye için toplanmayı gösterir (Durmuş 2006: 28). Ümmet, Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ etmek üzere gönderilen elçiler tarafından oluşturulan, soy, dil, kültür, örf temellerinden bağımsız bir inanç birliği zemininde bir araya gelen dinî topluluktur. Ümmet, aynı dine ve peygambere inanan ve ortak bir inanç etrafında bir araya gelen cemaat sistemidir.

3.2.2. Cihad

Arapça'da, “güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak” manasındaki “cehd” (جَهْد) kökünden gelen cihad (جِهَاد), “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam'ı tebliğ; nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” (İslam Ansiklopedisi 1993: 527–531) anlamındadır. Fıkıh terimi olarak Müslüman olmayanlarla savaş ve tasavvufta ise *nefs-i emmareyi*⁹ yenme çabası olarak kullanılır. Cihad, İslam literatüründe, “Allah yolunda dinsizlere karşı savaş” veya “dinsizlerle savaşmak” şeklinde tanımlanır. Edebi yazılarda “kutsal

⁹ **En-Nefsü'l-Emmare:** Kötülükleri yapmayı emreden nefstir. Öyle ki, doğru olanın bu kötü fiili terk etmek değil, yapmak olduğunu savunur. (Kâşânî 2004: 558)

savaş” olarak kabul edilir (Noth 1999: 28). Cihad, İslam davasını her yerde ve her türlü ortamda yayma çabasıdır (Eralp 2003: 38).

3.2.3. Emân

“Emin olmak”, “güvenmek” anlamında Arapça “*emn*”(أمن) kökünden türeyen *emân*, “güven, güvence, güvenlik” manalarına gelir. İslam ülkesine girmek veya İslam ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesidir (İslam Ansiklopedisi 1993: 75–81).

3.2.4. “Dâr” İle İlgili Yaklaşımlar

Dâr (دار), “Elem ve Zarar Verici Şeyleri Yaratan” manasındaki, Allah’ın isimlerinden birisi olmakla beraber, “Büyük mesken, konak, şehir, yurt, vatan ve ülke” manalarına gelirken (İslam Ansiklopedisi 1993: 482–483), İslam hukukuna göre, “Bir Müslüman veya Gayrimüslim idarecinin hâkimiyeti altındaki ülke” (Özel 1998: 73, 74) anlamındadır. *Dâr-ül İslam*, “Müslümanların idare ve hâkimiyeti altındaki yer” veya “Müslümanların imamının (Devlet Başkanı) sulta ve hükmünün yürürlükte olduğu ülke demektir (Yılmaz 1997: 50–52). *Dâr-ül Adl*, meşru yönetimin hâkimiyet ve idaresi altındaki ülke için kullanılan fıkıh terimi iken, *Dâr-ül Bağy*, meşru devlet başkanına karşı ayaklanan asilerin hâkim olduğu topraklar için kullanılan kavramdır (İslam Ansiklopedisi 1993: 514–515). *Dâr-ül Harp/Dâr-ül Küfür ise*, Müslüman olmayan bir devletin hâkimiyeti altındaki topraklar için kullanılmakta iken, klasik İslam hukuku kaynaklarında, “küfür yönetiminin hâkim olduğu ülke”, “kâfir liderin emir ve idaresinin yürürlükte olduğu ülke” şeklinde tarif edilir (İslam Ansiklopedisi 1993: 541–543). *Dâr-ül Zimmet*, Müslümanların ahd ve emânını kabul etmiş olan Gayrimüslimlere mahsus yerlerdir (Erdoğan 2005: 92). *Dâr-ül Eman* İslam ordusu tarafından fethedilerek içinde ehl-i zimmet ikamet ettirilen beldedir. İslam hükümetinin himaye ve hâkimiyeti altında bulunacağından dârü'l-islâm'a mülhaktır (Bilmen 1949: III/334). *Dâr-ül Ridde* ise, mürtetlerden oluşan bir taifenin istilâ ederek hâkimiyetleri altına aldıkları yerlerdir ((Bilmen 1949: III/335)

3.2.5. Bâği, Mu'âhidin, Müste'min ve Siyer (Uluslararası İlişkiler)

Bâği (بغی) asi, asilik, serkeş, serkeşlik anlamında (Devellioğlu 1962: 79) İslam devletine asi olanlar için kullanılırken, *Mu'âhid(in)*, antlaşma yapanlardan her birine, İslam hükümetine para ödeyerek kendini himaye ettiren Hıristiyan veya bir başka dinden kimseye (Devellioğlu 1962: 784) ve İslam devletiyle barış anlaşması imzalayan Gayrimüslim taraflara denir. *Müste'min*, istimân eden, emân dileyen, sığınan, canını kurtarmak şartıyla teslim olan (Devellioğlu 1962: 894) anlamında, İslam topraklarına girmeleri için İslam devleti tarafından emân verilen yabancı ülke vatandaşlarına denir. Son olarak *Siyer* ise, Müminlerin yabancı ülkelere kâfirlerle veya müsteminlerle ya da zımmilerle, mürtedlerle, bagilerle ilişkisinin niteliğini belirtir (Ebu Süleyman 1985: 21) ve günümüzde İslam Fıkhı'nın Uİ yaklaşımlarını içerdiğinden, "uluslararası ilişkiler" olarak da değerlendirilir.

3.3. İslam Hukuku'na Hâkim Temel İlkeler

İslam dini, bazı ilkeleri kendisine tâbi olan tüm inananları için koşul kılmış; devletlerarası ilişkilerden bireysel yaşama kadar tüm ilişkilerin temelini yerleştirmiştir. Günümüz dünya gündemini meşgul eden olayların niteliğine bakılınca, İslam'ın vaaz ettiği aşağıdaki ilkelere olan ihtiyaç oldukça önemlidir. Bu ilkeler devletlerarası/uluslararası ilişkilerde ve dış politikada uygulandığında, barış, adalet, hoşgörü ve refah dolu bir dünyanın mutlak surette var olacağı düşünülmektedir. Aşağıda yer verilen ilkeler, İslam'ın Uİ ve dış politika yaklaşımının genel hatlarını sunmaktadır. Bunlar; *ahlâkîlik*, *hukukîlik*, *eşitlik*, *ahde vefa* ve *adalet* ilkesidir (Yaman 1998; Durmuş 2006)

3.3.1. Ahlâkîlik İlkesi

Bu temel ilke savaştan barışa, diplomatik ilişkilerin gerçekleşmesinden, devletlerin dış politikalarını oluşturmalarına kadar doğruluk, dürüstlük, hakkaniyet, iyilikseverlik, zulme ve kötülüğe mani olmak ve yardımlaşmak gibi özellikleri ihtiva eder. Uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde ve dış politikanın belirlenmesinde taraflar, evrensel ahlâk normlarından ayrılamazlar; savaşın sona erdirilmesinde,

kalıcı bir barış ve uzlaşının oluşmasında ve devletlerarası hukukun gerçekleşmesinde evrensel ahlâk normlarından bağımsız davranamazlar. Bu kapsamda İslam dini, hukuk ilkeleriyle ahlâk ilkelerini birbirinden ayırmamaktadır. Kur'an-ı Kerim, ahlâklı olma konusunda şöyle tavsiyede bulunmaktadır.

(Peygamberimize hitaben)

"Ve muhakkak ki: Sen pek büyük bir ahlâk üzerindesin" (Kalem Suresi, 4)

Ahlâkîlik konusu, İslam Peygamberi (SAV) tarafından şöyle ifade edilir.

"Resulullah'tan (SAV) ateşe insanları en çok atan şeyin ne olduğu soruldu: "Ağız ve ferc!" buyurdular. En ziyade neyin insanları cennete soktuğundan sordular: "Allah'a takva ve güzel ahlak!" [Ebu Hureyre'den rivayetle, Tirmizi, Birr 62, (2005)].

"Resulullah (SAV) buyurdular ki: "Kıyamet günü, mü'minin mizanında güzel ahlaktan daha ağır basan bir şey yoktur. Allah Teâlâ hazretleri, çirkin düşük söz (ve davranış) sahiplerini buğzeder [Ebu'd-Derda'dan rivayetle, Tirmizi, Birr 62, (2003, 2004) Ebu Davud, Edeb 8, (4799)]

"Resullullah'a (SAV) iyilik (birr) ve günah hakkında sordum. Bana şu cevabı verdi: 'İyilik (birr), güzel ahlaktır. Günah da içini rahatsız eden ve başkasının muttali olmasından korktuğun şeydir' " [Nevvas İbnu Sem'a'dan rivayetle, Müslim, Birr 15, (2553) Tirmizi, Zühhd 52, (2390)].

3.3.2. Hukukîlik İlkesi

İslam'ın dış politika ve Uİ prensiplerinden ikincisini, *hukukîlik* ilkesi oluşturmaktadır. Fıkha göre hukukîlik, devletlerarası ilişkilerin, dış politikanın ve uluslararası siyasetin, ayet ve hadisler başta olmak üzere, İslamiyet'in temel kaynakları esas alınarak düzenlenmesi ve gerçekleştirilmesi gerektiğini vaaz eder. İslam dinine göre hukuk, şeriattır ve şeriatın dayanağı ise Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'in temel hedeflerinden birisi de, insanlar arasındaki ayrılıkları kaldırarak tüm insanlığı müşterek bir kardeşlik, uzlaşma ve erdem üzerinde toplamaktır. Bu konudaki ilkesi, bu dünyada üzüntü, acı ve ıstırap çekmede, Müslim ve Gayrimüslim herkesin eşit olması, bir Müslümanın, birisine veya Gayrimüslim bir kişiye, hak ve adalet dışı davranmaması ve verdiği sözde durmasıdır. İslam, hukuk ve adalet dinidir. Uluslararası ilişkiler, Müslim ve Gayrimüslimler arasındaki ilişkiler olarak düşünüldüğünde, bu ilişkilerin düzenlenmesinde hukuk dışılığı sapılamamaktadır.

İslam'ın hukukîlik yaklaşımına örnek olarak; Hz. Peygamber (SAV), Mekke'nin fethi sırasında “*Kim evine girer kapısını kilitleyip oturursa emniyet içinde olacaktır*” diyerek Mekke halkına güvenceler vermişti. Fakat Mekke'ye girenlerin içinde yer alan Sa'd b. Ubâde (r.a.), “*Bugün savaş günüdür, haramlar helal olmuştur*” demiş, bunun üzerine İslam Peygamberi (SAV) onu komutanlık görevinden almıştı (Yaman 1998: 46). Bunun benzeri birçok hukukîlik uygulamalarına gerek Hz. Peygamber (SAV) döneminde gerekse sonrası gelen Râşit Halifeler döneminde sıkça rastlandı.

3.3.3. Eşitlik İlkesi

İki veya daha fazla nesnenin çeşitli yollardan birbirleriyle eşit bir duruma getirilmesi, bireyler arasındaki yapay farklılıkların ortadan kaldırılarak hukukî olarak eşitlenmesi, *eşitlik* ilkesiyle örtüşmektedir. İslam'ın yaklaşımına göre kimse, dilinden, ırkından, renginden ve doğduğu topraklardan dolayı üstün değildir. Yaratıcı katında üstünlük ve şeref, sahip olunan *takva*¹⁰ ölçüsündendir. Kişilerin sahip olduğu toplumsal, ekonomik ve statü konumu, onun bir başkası üzerinde üstünlüğü anlamına gelmemektedir. Tüm insanlar ortak bir soydan, bir Baba'dan –Hz. Âdem'den (a.s)– gelmektedir. Babaları bir olduğu gibi, Yaratıcıları da birdir. Onlar insan oldukları için, Allah katında dereceleri eşittir. Kur'an-ı Kerim'de Allah, şöyle buyurmaktadır.

“Ey insanlar! Muhakkak ki, biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve sizleri kavimlere ve kabilelere ayırdık ki, birbirinizi tanıyasınız. Şüphesiz ki, sizin Allah katında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkmanızdır. Muhakkak ki, Allah -Teâlâ- her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır” (Hucurât Suresi, 13).

“Ey insanlar!. O Rabbinizden korkunuz ki, sizi bir nefsten yaratmıştır ve ondan da eşini yaratmıştır. Ve o ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar türetmiştir ve Yüce Allah'tan korkunuz ki, onunla birbirinizden dilekte bulunursunuz, rahimlerden de korkunuz, şüphesiz ki, Allah Teâlâ üzerinizde gözetleyicidir” (Nisa Suresi, 1).

“Andolsun ki, biz insanoğlunu üstün kıldık ve onları karada ve denizde -nakil vasıtalarına- yükledik ve onları lezzetli, temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları mahlukatımızdan birçokları üzerine fazlasıyla üstün kıldık” (İsra Suresi, 70).

Eşitlik ilkesi, İslam Peygamberi'nin (SAV) sözlerinde de kendisini bulur:

¹⁰ **Takva:** Allah'dan korma, Allah korkusuyla dinin yasak ettiği şeylerden kaçınma (Devellioğlu, 1962:1229).

“Sizin kadınlar üzerinde haklarınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır... Ey insanlar, dikkatli olunuz! Sözümlü iyi dinleyin, iyi belleyin. Rabbiniz birdir, babanız birdir. Hepiniz Âdem'densiniz, Âdem de topraktan yaratılmıştır. Hiç kimsenin başkaları üzerinde soy sop üstünlüğü yoktur. Allah katında üstünlük, ancak takva iledir. Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Arapların Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza takvadan başka bir üstünlüğü yoktur. Allah katında en şerefliiniz, en doğru olanınızdır” [Veda Hutbesi, 8 Mart 632] (Köksal 2008).

Mutlak bir eşitlikten de bahsedilmemektedir. Buradaki eşitlik, insanların sahibi olduğu hak ve hürriyetler itibariyle, yasalar önündeki eşitliktir. Burada akla, Müslim ve Gayrimüslim ilişkileri gelmektedir. İslam ve İslam devleti, kendi toprakları üzerinde yaşayan Gayrimüslimlere önem vermekte ve onları hakir görmemektedir. Müslümanların pratikteki hakları gibi onların da haklarını savunmakta, garanti etmekte ve kendilerine emân vermektedir. Bu bağlamda İslam, insanları sadece Hz. Âdem'in (a.s.) çocukları göreyerek, yapay farklılıkları, bir müştereklik içinde bulundurmaya çalışmakta, fakat onları yok etmemektedir.

Hamidullah'a göre, devletlere hak olarak gelen hareket özgürlüğü ve bunun gereklilikleri söz konusu olduğu zaman İslam hukuku muhtelif devletler arasında statü eşitliği (musavat) tanımaktadır. Bahsedilen bu eşitlik oldukça nazari olmakla beraber, devletler arasındaki eşitlikte vatandaşların ferdi eşitliği gibi eksiktir. Devlet başkanlarına kullanılan hitaplar, onlara gösterilen misafirperverlikteki ifrat veya sadelik ve ölçü gibi birçok nedenden dolayı eşitlik pek mümkün olmamaktadır. Bu durum, devletler arası yazışmalarda da görülebilmektedir (Hamidullah 1963: 115).

3.3.4. Ahde Vefa İlkesi

Ahde Vefa, Şartlar ne olursa olsun, anlaşmaya sadakat anlamı taşıyan manevi bir kuraldır. Anlaşmayı imzalayan tarafların bu kuralı peşinen kabul etmiş buldukları ve ona göre hareket edecekleri kabul edilir (Dağ 2004: 333). İyi niyet ilkesi esasına dayanan ahde vefa ilkesi, bir sözleşme üzerinde yer alan karşılıklı irade beyanlarına dayanır. “Sözleşmeye bağlılık” kuralı olarak uluslararası hukukta ve devletlerarası ilişkilerde yer alan ahde vefa prensibine göre, taraflar arasında kurulan sözleşmeler yerine getirilmek zorundadır. İslam dininin dış politika ve Uİ konusundaki en önemli ilkelerinden birisi olan ahde vefa, insanî ilişkilerde olduğu gibi, bir devletin, devlet olabilmesinin de en temel şartıdır. Temelini kutsal kaynaklardan alan İslam dini, sözleşmelere/ahitlere riayet edilmesini, Allah'a olan

inancın temeli saymış; ahitlere, gerekçe olmaksızın riayet etmemeyi büyük suç ve günah kabul etmiştir. Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmuştur.

“Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin” (Maide Suresi, 1).

“Anlaşma yaptığınızda, Allah'a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin, Allah'ı kendinize kefil göstermek suretiyle pekiştirdiğiniz yeminlerinizi asla bozmayın...” (Nahl Suresi, 91).

“Ve yetimin malına erginlik çağına yetişinceye kadar yaklaşmayınız, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Ve verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz sorumluluğu gerektirir” (İsrâ Suresi, 34).

“Ve antlaşma yaptığınız zaman da Allah'ın ahdini yerine getiriniz ve yeminleri pekiştirdikten sonra bozmayınız. Halbuki Allah Teâlâ'yı üzerinize kefil kalmışsınızdır. Şüphesiz ki, Allah Teâlâ yapacağınız şeyi tamamen bilir” (Nahl Suresi, 91).

Hz. Peygamber (SAV) ise verilen sözde durulması gerektiği hususunda şöyle demiştir.

“Emanete riayeti olmayanın imanı da yoktur. Ahde vefası olmayanın dini de yoktur” [Müsned III, 135, 154, 210, 251]

“Ahdini bozan her kişi için kıyamet gününde bir sancak dikilir ve “bu sözünde durmama sancağı falan oğlu falanıdır” denir” [Ebu Davud, Cihad, 159]

“...Kim ümmetimin üzerine gelip iyi olana da, kötü olana da ayırım yapmadan vurur, mü'min olanlarına hürmet tanımaz, ahit sahibine verdiği sözü de yerine getirmese o benden değildir, ben de ondan değilim” [Ebu Hüreyre'den rivayetle, Buhari, Ahkam 4; Müslim, İmaret 53, (1848) Nesai, Tahrim 28, (7, 123) İbnu Mace, Fiten 7, (3948)]

İslamiyet, devletlerarası ve insanlararası ilişkilerde ahitlere mutlak surette uyulması gerektiğini ifade etmiş, bunu, Allah'a iman ve bağlılığın bir şartı ve göstergesi saymıştır. Bu durum, insan-insan, insan-toplum, insan-devlet, devlet-devlet, insan-Allah ve devlet-Allah ilişkilerinde de böylece kabul edilmiştir. Ahitler konusunda tarafların, İslam'ın UI kuramına göre Müslümanlar, emân verilenler ve anlaşma yapılmayanlar olduğu kabul edildiğinde, Müslümanlar arasında ayırım yapılmaması, sözleşmelerle, sözleşme şartları içinde muamelede bulunulması ve sözleşme yapmayan taraflarla da insanî hak ve hürriyetlere uyulması ve yasaklardan kaçınılması vaaz edilmiştir. İslam dini, her koşulda ve surette anlaşma hakkının, kardeşlik hakkından daha önce geldiğini kabul ve beyan etmiştir. Ve tâbilerine de bunu uymaları gereken temel bir ilke saymıştır.

3.3.5. Adalet İlkesi

İslamiyet, insanlar ve devletlerarasında hukukun ve adaletin sağlanmasını, her türlü haksızlığın ortadan kaldırılmasını salık vermekte; adaletin ve hukukun sağlanmasında ilişkinin niteliğinin ne olduğuna bakmamaktadır. İslam dini, uluslararası ilişkilerin gerçekleşmesinde, eşitliğin sağlanmasını ve adaletin tesis edilmesini hedeflemekte; zulmün, haksızlığın ve kötülüğün kimden geldiğine bakmaksızın, zulmü, adaletsizliği ve şer olanı katî surette reddetmektedir. İslam'a göre adalet, herkese karşı gözetilmesi, muhafaza edilmesi ve savunulması gereken bir kuraldır. Yaratıcı, herkese adaletle davranır ve herkesin de birbirleriyle olan münasebetlerinde ve Kendisine karşı sorumluluklarında adalet ilkesinden ayrılmamalarını emreder. İslam'ın Uİ kuramında adaletin gerçekleşmesi, çok titiz bir iş; çok önemi haizdir. İnsanların yekdiğerine olan kin ve nefretinin adaletsizliğe dönüşmemesi hususunda kesin uyarıda bulunarak savaş durumunda düşman taraf bile olsa, adaletle muamele edilmesi gerektiğini vurgular. Bu kapsamda savaş hukukundan barış şartlarına kadar uluslararası ilişkilerin, dış politikanın ve diplomasinin düzenlenmesini adilâne prensiplere bağlar. Adalet ilkesi, Kur'an-ı Kerim'de şöyle yer bulmaktadır.

“Ve Allah Teâlâ iki kişiyi de misal getirmiştir: Onlardan biri dilsizdir, hiç bir şeye güç yetiremez ve o, efendisi üzerine bir yükür, onu nereye gönderse bir hayır ile gelemes. Hiç bu, adaletle emreden ve kendisi doğru bir yol üzerinde bulunan kimseye eşit olabilir mi?” (Nahl Suresi, 76).

“Andolsun ki. Peygamberlerimizi açık açık deliller ile gönderdik ve onlar ile beraber kitabı ve mizanı indirdik, insanlar, adaletle kaim olsunlar için ve demiri de indirdik, onda hem çetin bir sertlik vardır ve insanlar için menfaatler de vardır ve Allah, kendisine ve Peygamberlerine giyaben yardım edecek olanları belli etsin için, şüphe yok ki, Allah, kuvvetlidir ve her şeye galiptir” (Hadid Suresi, 25).

“Muhakkak ki, Allah Teâlâ adaleti, iyiliği ve akrabalara -muhtaç oldukları şeyleri- vermeyi emrediyor ve çirkin işlerden, fenalıktan hukuka tecavüzden de men ediyor. Düşünüp tu ta sizin diye size öğüt veriyor” (Nahl Suresi, 90).

“Muhakkak Allah Teâlâ size emrediyor ki: Emanetleri ehline veriniz ve insanlar arasında hüküm edince adaletle hüküm ediniz. Şüphesiz Allah Teâlâ size bununla ne güzel öğüt veriyor. Şüphe yok ki Allah Teâlâ hakkıyla işitici ve tam anlamıyla görücüdür” (Nisa Suresi, 58)

“Ey imân edenler!. Allah Teâlâ için hakkı ayakta tutanlar, adaletle şahitler olunuz. Bir kavme olan buğzunuz, sizi adalet etmemeğe sevkemesin. Adalette bulununuz, o takvaya en yakındır ve Allah Teâlâ'dan korkunuz, şüphe yok ki, Allah Teâlâ yapacağınız şeylerden tamamen haberdardır” (Mâide Suresi, 8).

"De ki: Benim, Rahim adaletle emretmiştir. Ve her secde yerinde yüzlerinizi doğru tutunuz ve dini yalnız Allah'a has kılarak ibadette bulununuz. Sizi ilkin yarattığı gibi yine ona döneceksinizdir" (A'raf Suresi, 29).

Kur'an-ı Kerim'de ayrıca, Nahl Suresi 90. ayette, Hucurat Suresi 9. ayette, Hadid Suresi 25. ve Mümtehine Suresi 8. ayette adalet ile ilgili ayetlere yer verilmiştir. İslam Peygamberi (SAV) ise şöyle buyurmuştur.

"Adil olanlar, kıyamet günü, Allah'ın yanında, nurdan minberler üzerine Rahmanın sağ cihetinde olmak üzere yerlerini alırlar. -Allah'ın her iki eli de sağdır- Onlar hükümlerinde, aileleri ile velayeti altında bulunanlar hakkında hep adaleti gözetenlerdir" [Abdullah İbnu Amr İbni'l-As'tan rivayetle, Müslim, İmaret 18, (1827) Nesai, Adab 1, (8, 221)].

"Kıyamet günü, insanların Allah'a en sevgili ve mekân olarak en yakın olanı, adil imamdır. Kıyamet günü, insanların Allah'a en menfur O'ndan mekan olarak en uzak olanı da zalim sultandır" [Ebu Said'den rivayetle, Tirmizi, Ahkam 4, (1329)].

Yukarıda anılan temel ilkelerle beraber, *hoşgörüyle muamele, dini tebliğde bulunma ve yardımlaşma*, İslam fikhının bu konudaki hedefini ve amacını belirtmektedir. Bu ilkelerin uygulanmasında tüm insanları bir Baba'nın oğlu ve bir olan Yaraticının kulu görerek, onların sadece insan olduklarından dolayı, adaleti, haklara ve hukuka saygıyı, eşitliği, verilen sözde durulması gerektiğini vaaz eder ve bu doğrultuda tüm kaynaklarını seferber eder. Anılan bu ilkeler, insanlararası ilişkilerin temel dinamiklerini oluşturmakla birlikte, İslam devletler hukukunun ve uluslararası ilişkilerinin temel prensiplerini teşkil etmektedir.

3.4. İslam'ın Uluslararası / Devletlerarası İlişkiler ve Dış Politika Kuramı

İslam dininin Uİ kuramı, önceki bölümlerde paylaşılan temel kavramlar ve ilkelerle şekillenmekle beraber bu konudaki genel yaklaşımı devletlerarası hukuk bağlamında oluşmuştur. Konuya devletlerarası hukuk penceresinden bakıldığında oldukça zengin bir entelektüel birikime sahip olan İslam Fıkhı, uluslararası ilişkilerin günümüzdeki çok aktörlü yapısı düşünüldüğünde, yeni ekleme ve güncellemelerin yapılmasına ihtiyaç duymaktadır.

İslam'ın, günümüz uluslararası ilişkilerine dönük yaklaşımlarında kimi eksikliklerin mevcut olduğu, bununla birlikte istikrarlı ve içinde tüm Uİ meselelerini ihtiva eden bir kuram ortaya koymak için de, bir metodoloji sorununun olduğu dile getirilmektedir. Yapılması gerekenin, İslam'ın temel kaynaklarını esas alarak,

özünden uzaklaşmadan yeni ve efradına câmî bir kuram oluşturmak olduğu, bu çalışmanın savunulan düşüncelerinden birisini oluşturmaktadır.

İslam'ın uluslararası/devletlerarası ilişkiler sistemi, Hz. Peygamber (SAV) ve Medine'de kurulan devlet ile kurulmaya başladı. Medine İslam devletinin kurulması ile birlikte imzalanan anlaşmalar ve atanan diplomatik temsilciler İslam diplomasisini oluşturmaya başladı. Savaş ve diplomasi gibi konular, gittikçe dini içerik kazandı. Sivil ve dini kurumlar iç içe girmeye başladı. Dış politika, “tarihin küresel barış ve düzene doğru önlenemeyen seyri” fikrine dayandırılma eğiliminde oldu. Diğer taraftan İslam zafer kazanıncaya kadar dünya, İslamî olanla (Dâr-ül İslam) İslamî olmayan (Dâr-ül Harp) arasında ikiye bölündü. Bu ikisi arasında bir tür savaş durumu (Cihad) oluşmaya başladı (Knutsen 2006: 34).

Dâr-ül İslam ve Dâr-ül Harp arasındaki başlayan gerilim, birbirleri arasında barışçıl ilişkilerin tesisine, kültürel, diplomatik ve ticari münasebetlerin kurulmasına mani olmadı. Müslüman ve Gayrimüslim devletler arasında yoğun temaslar başladı. Bu durumun bir sonucu olarak, İslam'a hukuki bir çerçeve oluşturan Fıkıh, İslam devletinin uluslararası/devletlerarası ilişkiler kuramını inşa etmeye başladı ve devlete diplomasi, savaş-barış ve dış politikanın oluşturulması gibi pek çok konuda bir çerçeve oluşturmaya başladı. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren, dinin uluslararası ilişkiler görüşü hakkında bir literatür oluşturulmaya çalışıldı. Ve bu çalışmalar, modern uluslararası ilişkiler sisteminin temellerinin atılmasında oldukça etkili oldu.

3.4.1. İslam'ın Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı

Siyer, İslam din biliminde peygamberlerin, din büyüklerinin, halifeler, hükümdarlar gibi büyük şahsiyetlerin hayat hikâyelerini, davranışlarını ve eylemlerini anlatan bilim dalıdır. Siyer¹¹, “sire” ve “siret” (سيرة) kelimelerinin çoğuludur ve “hayat tarzı” anlamına gelir. Siret, “bir kimsenin içi, hali, tavrı, gidişi, ahlakı ve hal tercümesi” (Develioğlu 1962: 1147) anlamına gelirken, “siyer”, sözlük anlamı itibariyle “ahlak” “yüksek vasıflar” manasına gelir ve Hz. Peygamber'in (SAV) hayatını anlatan esere denir (Develioğlu 1962: 1150). Hz. Muhammed'in

¹¹ Siyer için bkz. Siyer Araştırmalar Merkezi. <http://siyerarastirmalari.org>, Erişim Tarihi: 22.10.2010.

(SAV) hayatını anlatan bilim dalı olarak da kabul edilir. Siyer terimi dinî endişeleri olan devlet idarecilerine uluslararası ilişkilerin düzenlenmesinde izleyecekleri yolu göstermektedir. Siyer, Uİ harekete geçip yürümeyi (*seyr*–سَيْر) ve mesafe almayı zorunlu kıldığından, savaş ve barış durumlarının belirli bir hukuk anlayışına göre düzenlenmesi gerektiği, gerçekte ise bunun İslam Peygamberi'nin (SAV) sîretinden çıkarılabileceği düşünülerek kullanım alanı bulmuştur (Serahsî 2001: 5). Siyer bilimi, Hz. Peygamber'in (SAV) diplomatik münasebetlerini, savaş ve barış hukukuna dair görüşlerini ve uygulamalarını, devletlerarası ilişkilere ve dış politikaya dönük yaklaşımlarını içerdiğinden, günümüz modern Uİ, dış politika ve diplomasi geleneğinin de temel ilkelerini oluşturmuştur.

Bu noktada, devletler hukukunda bir mevzuatın oluşması, Hanefi Ekol ve özellikle kurucusu İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin (r.a.) bu alandaki fikir ve görüşleriyle başlamıştır. Savaş ve barış hukukundan, diplomasinin ve devletlerarası ilişkilerin nasıl şekilleneceğine kadar önemli görüşler sunan İmam-ı Azam Ebu Hanife, bu konudaki düşünceleriyle güncel pek çok sorunun da çözümü için yollar ve yöntemler oluşturmuştur. Ayrıca, Ebu Hanife (r.a.), yukarıda bahsedilen metodoloji sorununu ortadan kaldıracak çok önemli hukuk ilkeleri ve usulleri belirlemiştir. Ebu Hanife'nin düşünce ve görüşlerini İmam Muhammed b. Hasen Eş-Şeybânî geliştirmiştir.

Eş-Şeybani, Hocası Ebu Hanife'nin (r.a.) yönlendirmesiyle tarihteki ilk devletlerarası hukuk çalışmalarını kaydetmiştir. Kufe'de Ebu Hanife'nin (r.a.) yetiştirdiği Eş-Şeybânî'nin *Es-Siyeru-l Kebir*'i, içeriği ve konuları ele alış biçimi itibarıyla Uİ alanında uzmanlığını ve öncülüğünü tüm dünyaya ispatlamış (Serahsî 2001: 12) bir çalışmadır. Almanya'da kurulan "*Şeybânî Devletler Hukuku Enstitüsü*" de İmam Muhammed'in Batı tarafından da kabul edilen bir şahsiyet olduğunu çok açık göstermektedir.

Eş-Şeybânî'nin eseri, Müslümanların savaşla ilgili meselelerini konu edinen devletler hukuku çalışmasıdır. Çalışmasında, savaşla ilgili tüm meseleler, müşriklerle olan ilişkiler ve bunlarla ilgili hükümler yer almaktadır (Serahsî 2001: 21). Kitapta, Müslim ve Gayrimüslimlerden bahsedilmiş, aralarındaki ilişkilerin niteliği

açıklanmaya çalışılmıştır. Esirlerin durumu, müşriklerin İslam'ı kabul etmeleri, emân istenmesi ve emân verilmesi, İslam devletine gelen elçilere yapılacak muameleler, diplomatik dokunulmazlıklar, sözleşmelerin ve antlaşmaların kurulması ve son bulması, fidyeler ve ganimetler konuları işlenmiştir. Kitap ayrıca kölelere yapılacak işlemler, fethedilen yabancı topraklar veya istila edilen İslam topraklarının durumu, savaş suçları ve barış hukuku gibi onlarca mesele kaleme alınmıştır. Uİ, dış politika ve diplomasi konularını ayrıntılı olarak ele alan Eş-Şeybânî, düşüncelerinin ve verdiği hükümlerinin temellerini, Kur'an-ı Kerim, hadisler, Hz. Peygamber'in (SAV) hayatı ve diğer İslam âlimlerinin görüşleri üzerine bina etmiştir. Ayrıca, birçok konuda da kıyas¹² yolunu tercih ederek, çok önemli hükümlere ulaşmıştır.

İslam'ın Uİ kuramı ve yaklaşımı konusunda önemli araştırmalarda bulunan bilim adamlarından diğeri, Abdülhamid Ahmed Ebu Süleyman'dır. Ebu Süleyman, 1985'te Türkçeye de kazandırılan, "*İslam'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*" adlı çalışmasında, Uİ uzmanlarının karşı karşıya kaldıkları sorunun, İslam'ın Uİ alanındaki yaklaşımlarının, ilk Müslümanların somut tarihî deneyimlerinden çıkarılıp, günümüzde uygulanır hale getirilip getirilemeyeceği (Ebu Süleyman 1985: 10–11) ve bu yaklaşımın, günümüz ihtiyaçlarını nasıl ve ne kadar karşılayacağı olduğunu ifade etmektedir.

Ebu Süleyman İslam devletleri arasındaki ilişkileri, İslam devletlerinde yaşayan Gayrimüslim azınlıkları, Müslim ve Gayrimüslim devletlerarasındaki ilişkileri incelemektedir. Ebu Süleyman'ın incelemeye çalıştığı temel sorunsal; İslam'ın temelde Uİ konusunu nasıl ele aldığı ve uluslararası ilişkilere nasıl bir yaklaşım geliştirdiği, bir İslam devletinin dış politikasının nasıl oluştuğu ve olması gerektiği, dış politikanın yapımında hangi angajmanların kullanıldığı ve bir İslam devletinin, uluslararası politikadaki yerinin ne olması gerektiğidir.

Hukukçuların, dış ilişkileri, temelde Gayrimüslimlerle olan savaş ve barış durumu olarak ele almayı sürdürdüğünü ifade eden Ebu Süleyman (Ebu Süleyman

¹² **Kıyas:** Kur'an ve Sünnet'te hükmü açıkça belirtilmeyen bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak nitelik dolayısıyla, hükmü açıkça belirtilen diğer meseleye göre açıklamaktır. Diyanet İşleri Başkanlığı. <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/dy/DiniBilgilerDetay.aspx?ID=2334>, Erişim Tarihi: 22.10.2010.

1985: 11–12), klasik İslam düşüncesinin Uİ konusuna nasıl baktığını anlayabilmek için halifelik, zimmîler, eman verilen yabancı ülke vatandaşları ve muahidlerin meselelerine bakılması ve ayrıca *Dâr-ül İslam* ile *Dâr-ül Harb* arasındaki *Cihad* sorununun gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmektedir Ebu Süleyman'a göre Hanefi hukukçular başta olmak üzere, büyük müçtehidler cihadı uluslararası ilişkileri barış ve eşitlik ilişkileri olarak yorumlayan bir hukukun geliştirilmesi veya kabul edilmesine uygun bir teorik zemin oluşturacak şekilde savunma için olan yönünü vurgulayarak yorumlamışlardır. Bu anlayışa göre Uİ, barış ve eşitlik ilişkileridir. Müsamaha, sınırlarıyla beraber, Müslümanların dış ilişkilerdeki davranışlarına temel oluşturmaktadır. Dış ilişkiler, bütün koşullarda, Müslümanların Gayrimüslimlerle veya Gayrimüslimlerin Müslümanlarla olan ilişkilerini kapsar. Gayrimüslimler azınlık bile oluştursalar bu uluslararası bir içeriğe sahip olur. Müslimlerle Gayrimüslimler arasındaki ilişki ise, Gayrimüslimlerin toplumsal ve hukuksal otonomiye sahip olmasını sağlayan pozitif tavırlara dayalı, sınırları iyi tayin edilmiş kuralları içeren ve hâkim gücün daha sınırlı kullanımına sahip bir özelliktedir. Temel dinamiği ise İslam'ın, “sosyal adalet”, “beşeri eşitlik” ve “ilahi iradeye teslimiyet” ilkeleri ile belirlenmektedir (Ebu Süleyman 1985: 47, 59, 67, 89–91, 104–105–137, 139–141).

Çok hızlı değişen bir dünyada sürekli *icmâ* (Kur'an ve Sünnette bir nass bulunmaması durumunda başvurulacak hüküm yöntemi) kavramının, Uİ gibi değişken bir alanda olmadığını ifade eden Ebu Süleyman, Uİ gibi çok siyasî bir alanda İslamî bir çerçeve ve kuram oluşturmak için sistemli yaklaşımlara gerek olduğunu, bunun ise ilk İslamî kaynaklara ulaşarak sağlanabileceğini söylemektedir. Bunun için Bedir Savaşı'nda ele geçirilen esirlere yapılan muameleler, Yahudilerle olan ilişkiler, Kureyş'e karşı gösterilen yumuşak tutum ve Ehl-i Kitap'a karşı sergilenen sürekli müsamaha örnekleriyle Hz. Peygamber'in (SAV) dış politika yaklaşımının incelenmesi gerektiğini ifade eden yazar, Allah–insan ilişkisinin analiz edilmesi, İslam devlet adamı için temel pragmatik İslamî çerçevenin Uİ alanında gerçekleştirilmesi ve oluşturulacak çerçevenin, bazı çağdaş İslamî dış siyasî politikalar karşısında denenmesi gerektiğinin altını önemle çizmektedir.

Ebu Süleyman'a göre İslamiyet'in dış politika mantığında hâkim ilkeler; karşılıklı antlaşmalara sadakat, bağlılık ve taahhütleri yerine getirmek, gerçeklik ve pragmatik tavır sergilemek, en güzel şekilde mücadele etmek, iletişim kanallarını açık tutmak, bağnazlıktan kaçınmak ve akılcı hareket etmek, adaletli olmak ve ihsanda bulunmak, eşitlik, dostluk, tevhid, barış ve işbirliğine öncelik vermek ve (iç ve dış) cihada bağlı olmak, Müslümanlar arasında (ortak güvenlik sistemleri gibi) müşterek zeminler inşa etmek, iyi niyetli, sorumlu, adil, gerçekçi ve esnek bir politika geliştirmek, saldırganlığa, diktatörlüğe, fesada ve aşırılığa karşı olmak, savaş esirlerine iyi muamelede bulunmak, etkili ekonomik ve siyasî araçlar geliştirmek ve tesirli yöntemler kurmak, ittifaklar tesis etmek, geleceği görebilmek ve tehlikeye atmamak, strateji geliştirmek, yumuşaklık ve cömertlik prensiplerini incelemek, psikoloji savaş yönetimleri kullanmak, yardımsever, nazik ve ilgili olmak, atak hareket etmek ve ahlâklılıktır. Bu ilkelerin zemininde dış politikanın başarılı bir biçimde planlanıp uygulanması, devletlerin ve devlet adamlarının başarısı için temeldir. İslam Peygamberi'nin (SAV) de dış politikadaki başarısının altında tevhid, ahde vefa ve ahlâklılık başta olmak üzere, bu ilkeler yer almaktadır.

Geleneksel yaklaşımın durağan ve sünî olduğunu ifade eden Ebu Süleyman, İslam siyasî düşüncesine bugün egemen olan modernist tavrın olgunlaşmamış ve durağan olduğunu belirtmekte ve Uİ için bir çerçeve önermektedir. İslam, devlet adamlarına bir dizi somut ilke ve değerler sunmakta ve ideolojisinin karar alma mekanizmasına etkili bir biçimde katılmayı öngörmektedir. Bu çerçeve, devlet adamlarına dış politikanın planlanması ve uygulanmasında gerekli özgürlüğü sağlarken, yanlış tarihî ve yabancı deneyimlere dayalı İslamî ahlak ve fikri güçlerin hareketsizliğine bir son vermeyi amaçlamaktadır. Gayrimüslimlerle dış ilişkilerin temeli olarak savaşın kabulünün terkini ve Gayrimüslim devletlerle karşılıklı diplomatik ilişki kurulmasını inceleyen bu çerçevede ayrıca, ittifaklar oluşturulması ve müspet tarafsızlık siyasetinin izlenmesi söz konusu olmaktadır.

Çalışmasında İslam'ın Uİ teorisini (Dawisha 1983) inceleyen ve İslam devletinin dış politikası ve Uİ yaklaşımı için bir çerçeve sunmaya çalışan Ebu Süleyman, önerdiği çerçevenin, İslam'ın temel ilke ve değerlerini vurgulamaktadır.

Devlet adamının İslamî düşüncenin ahlakî gücünü İslam âleminin içi ve dışında kullanabilmesini mümkün kıldığını belirtmektedir (Ebu Süleyman 1985: 149). Sonuç olarak Ebu Süleyman, Müslümanlar İslamî ilke ve değerleri benimsedikleri ve buna uygun İslam'ın ilk dönemini yeniden inşa ile dış ilişkileri başarılı ve yapıcı bir tarzda yürütebilecek durumda olduğunu savunmaktadır. Özetle, İslam'ın Uluslararası İlişkiler teorisi, gerektiğinde savaşı meşru gören, ana temel ilke olarak barışı amaçlayan adalet ve işbirliği prensiplerine dayanan bir kuramdır (Eralp 2003: 39).

İslam'ı, bütünüyle sosyal, siyasî, ekonomik ve dış politika sistemi olarak gören John Turner, İslamî Uİ teorisini (Turner 2009), devletlerin birbirleriyle nasıl ilişkide olduğu ya da sistemin devleti nasıl etkilediği üzerinde durmaktan ziyade, bir dünya düzeni temelinde Müslimler ve Gayrimüslimler arasındaki ilişkiler üzerine odaklanmaktadır. Turner İslam'ı, âlemin nasıl düzenlenmesi gerektiğinin üzerinde duran sistemik bir yaklaşım olarak görür ve Müslüman devletlerin, uluslararası sistemde çıkar temelinde Gayrimüslim devletler gibi davrandığını ve bunun realpolitik yaklaşımın bir uzantısı olduğunu söyler. Tüm İslamî Uİ teorilerinde ve tartışmalarında üç kavramın olduğunu belirten Yazar, bu kavramlardan ilkinin devlet ve egemenlik (Salmon ve Imber 2000) olduğunu ifade eder. Buna göre İslam devleti, egemenlerin bir sistemi olarak görmez; *asabiyye* (grup dayanışması) ile bağlı Müslüman ümmet bilincidir. İkincisi; İslamî yaklaşım, iç (*inside*) ve dış (*outside*) olmak üzere iki kavrama sahiptir. Bunlar; İslam topraklarını ifade eden *Dâr-ül İslam* ve İslam devletinin dışındaki toprakları ifade etmek için kullanılan *Dâr-ül Harb*'dir.

Bütün İslamî yaklaşımların bir tek ontolojiyi paylaştığını ifade eden Turner, bunun başlangıç noktasının Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler olduğunu belirtir. Gelenekselci yaklaşımın, *cihad* kavramı tarafından tanımlandığını söyleyen Turner, dünyanın temelde, *Dâr-ül İslam* ve *Dâr-ül Harb* olmak üzere iki âleme ayrıldığını vurgular. Çalışmasında geleneksel ve modernist yaklaşımlara yer veren Turner, Hasan El-Benna ve Müslüman Kardeşler Hareketini, Yusuf El-Kardavi, Tarık El-Bişri ve Fehmi Hüveydi öncülüğündeki hareketi, Selefi okulun doğuşunu ve El-Kaide meselesini incelemektedir.

Son olarak Zülfikar Durmuş, çalışmasında (Durmuş 2006; Durmuş 2002), Kur'an-ı Kerim'in ulus ve uluslararası ilişkilere olan bakış açısını işlemiştir. Kur'an-ı Kerim'in modern anlamdaki ulus ve uluslararası ilişkilerden bahsetmediğini, inananlar ve inanmayanlar olarak iki grubu esas kabul ettiğini ve bununla birlikte, Müşrikleri, Ehl-i Kitap'ı, Sabileri ve Mecusileri de mevzubahis edindiğinin altını çizmiştir (Durmuş 2006: 115, 116). Durmuş'a göre Kur'an-ı Kerim, adalet, ahde vefa, sözleşmelere saygı, barış, hukuk, ahlâk ve yardımlaşma gibi temel evrensel prensipleri vurgulamakta ve muhatabı, Gayrimüslimlerle adilane ilişkiyi teşvik ve takdir etmektedir. Güç politikasından yola çıkarak yeryüzünde barış ve adaletin sağlanması için Müslüman ülkelerin güçlerini birleştirmeleri gerektiğini vaaz eden Durmuş, devletlerin silahlanmasını savunma amaçlı görmekte ve uluslararası ilişkilerde mevcut ve sürekli halin, barış hali olduğunu düşünmektedir.

İslam, Uİ konusunda Kur'an-ı Kerim'i temel referans olarak bir çerçeve ve bir ilişki biçimi tayin etmiştir. Bu ilişkileri; *dostluğa dayalı ilişkiler*, *düşmanlığa/savaşa dayalı ilişkiler* ve *tarafsızlığa dayalı ilişkiler* olmak üzere üç kategoride incelemiştir. *Dostluğa dayalı ilişkiler* kapsamında İslamiyet, uluslararası barışın sağlanmasını hedef ederken, inanmayanlarla dost olunmamasını emretmekte; bununla birlikte onlarla anlaşma yapılabileceğini ve anlaşmalara sadakatte bulunulması gerektiğini önemle vurgulamaktadır. İslam dini, İslam ülkesine girmek isteyenlere eman verilmesine müsaade etmekte; İslam sınırları kapsamında kalmak kaydıyla, Gayrimüslimlerle kültürel, ekonomik, adlî, askerî, diplomatik uyumsuzlukların çözümü, ticari ilişkiler içinde olunabileceğini ifade etmekte ve bu yönde teşviklerde bulunmaktadır. *Düşmanlığa dayalı ilişkiler* kapsamında meşru müdafaada bulunulması, İslam devletinin güvenliğinin sağlanması, yardım edilmesi, mevcut anlaşmaların ihlal edilmesi ve misliyle karşılık verilmesi durumlarında savaşa izin vermekte ve savaş hukukuna dair adilane ve ahlakî bir sistem sunmaktadır. *Tarafsızlığa dayalı ilişkilerde* ise, İslam devletinin, tarafsız olabileceği durumları belirlemekte; uluslararası ilişkilerde tarafsızlığın sınırları tayin etmekte ve tarafsız kalmak isteyenlerin de can güvenliğini garanti altına almaktadır. Burada, saldırmayana saldırılmaz prensibi temel ilke olarak kabul edilmektedir (Yaman 1998; Durmuş 2006).

İslam'da, hasmâni ilişkiler kapsamında misilleme, abluka, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, ekonomik baskılar, anlaşmaların sürelerinin uzatılmaması gibi yöntemlerin uygulanabileceği kabul edilmektedir. Savaş (harp), Allah yolunda can, mal ve dil gibi güçlerin, bazı meşru sebeplerle harcanmasıdır. Harb, mevcut bir harbin devamı, devletin bir saldırı ile karşılaşmasında savunma, yardım etmek, cezalandırmak ve dini ideallerin gerçekleştirilmesi gibi sebeplerin meydana gelmesi durumunda söz konusu olmaktadır (Hamidullah 1963: 128–137).

İslam devletinin yegane amaçlarından birisi, dünyada barışın tesisidir. İslam, bu hedef çerçevesinde hareket etmek isteyen devletlerle barış ve düzenin tesisi için her türlü çabayı gösterir. Bu devletlerle bu hedef için, dostça anlaşmalar kurmaya ve işbirliği imkânları tesis etmeye her zaman istekli ve meyillidir. Karşı taraf anlaşmaları resmen bozmadıkça, İslam devleti de bozmaz. Ahitlere riayet temel amaçlardan birisi olduğundan, inananların da anlaşmaları bozmasını uygun bulmaz. Anlaşma biterse de, Müslümanların hareket serbestisi söz konusu olur. Sonuç olarak, uluslararası ilişkilerde İslam devleti, barış ve düzenin kurulması, düşmanlık ve çatışmaların son bulması için elinden geleni yapar. Savaş ise, anlaşmazlığı çözecek barışçı araçlar tükendiğinde söz konusu olur (Rahman 1996: 452–464).

İslam, uluslararası ilişkiler yaklaşımını belirlerken, İslam'ın temel kaynaklarını referans alır. Kur'an-ı Kerim, en temel referans noktasıdır. Örnek olarak, İslam'ın uluslararası ilişkiler görüşünü dayandırdığı ayetlerden birisi, Mümtehine Suresi 8. ve 9. Ayetlerdir.

“Allah, sizinle din hususunda savaşta bulunmamış ve sizi yurdunuzdan çıkarmamış kimselere iyilik etmenizden ve onlara adalette bulunmanızdan sizi menetmez. Şüphe yok ki: Allah, adalette bulunanları sever” (Mümtehine Suresi, 8).

“Allah, sizleri ancak din hususunda sizinle muharebede bulunmuş sizi yurdunuzdan çıkarmış ve sizin çıkarılmanıza yardım etmiş olan kimselere dostlukta bulunmanızdan men eder ve her kim onlara dostlukta bulunacak olursa işte onlardır zâlimler, onlar” (Mümtehine Suresi, 9.)

Bu ayetlerde Gayrimüslimlerle iyi ilişkiler kurulması gerektiği ve Müslümanlarla savaşılmadığı takdirde Gayrimüslimlere karşı savaş yoluyla mücadele edilemeyeceğini göstermektedir (Durmuş 2002: 211). Kur'an Kerim'in

uluslararası/devletlerarası ilişkiler konusundaki bakış açısı ayrıca şu ayetlerde de bulunabilmektedir.

Diğer toplumlarla iyi ilişkiler kurma konusunda;

“Rab'bin yoluna hikmet ile güzel öğüt ile davet et ve onlar ile en güzel bir şekilde mücadelede bulun, muhakkak ki, O senin Rab'bin, yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, doğru yola ermiş olanları da hakkıyla bilendir” (Nahl Suresi, 125).

“Ve ehli kitap ile en güzel yoldan başkasıyla mücadele etmeyin. Onlardan zulmedenler ise müstesna, ve deyin ki: bize indirilmiş olana ve size indirilmiş olana biz îmân ettik ve bizim ilâhımız ile sizin ilahınız birdir ve biz ancak ona teslim olmuş olanlarız” (Ankebût Suresi, 46).

İnsani eşitlik konusunda;

“Ey insanlar! Muhakkak ki, biz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık ve sizleri kavimlere ve kabilelere ayırdık ki, birbirinizi tanıyasınız. Şüphesiz Allah katında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkmanızdır. Muhakkak ki, Allah -Teâlâ- herseyi bilendir, her şeyden haberdardır” (Hucûrat Suresi, 13).

Verilen sözde durulması konusunda;

“Ey îmân edenler! Sağlam akitleri yerine getiriniz. Sizin için behîme denilen hayvanat helâl kılınmıştır. Ancak size haram ol-dukları bildirilecek olanlar müstesna ve siz ihrama girmiş bir halde iken avlamayı helâl görmemek şartıyla. Şüphesiz Allah Teâlâ dilediği ile hükmeder” (Mâide Suresi, 48)

İnsanlar arasında adaletle hükmetmek konusunda;

“Muhakkak Allah Teâlâ size emrediyor ki: Emanetleri ehline veriniz ve insanlar arasında hüküm edince adaletle hüküm ediniz. Şüphesiz Allah Teâlâ size bununla ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah Teâlâ hakkıyla iştirici ve tam anlamıyla görücüdür” (Nisa Suresi, 58).

“Ey îmân edenler! Allah Teâlâ için hakkı ayakta tutanlar, ada-letle şahitler olunuz. Bir kavme olan buğzunuz, sizi adalet et-memeğe sevketmesin. Adalette bulununuz, o takvaya en yakındır ve Allah Teâlâ'dan korkunuz, şüphesiz Allah Teâlâ "ya-pacağınız şeylerden tamamen haberdardır” (Mâide Suresi, 8)

3.4.2. İslam ve Diplomasi

Uluslararası politikanın yürütülmesi sürecine işaret eden *diplomasi*, bir sanat olarak uluslararası ilişkilerde devletlerin çıkarlarını koruma, elde etme, kaybetmeme ve yeniden kazanma tekniğini anlatır (Bal 2006: 209–2010). Dünya politikasında yer alan devletler ve diğer birimler arasındaki ilişkilerin resmi birimler tarafından barışçı bir şekilde yürütülmesi olan diplomasi, uluslararası ilişkilerin resmi aktörleri

tarafından yürütülen; müzakerelerin, diplomatik esneklik, incelik ve taktiklerin öne çıktığı bir süreç olarak kabul edilir (Dağı 2007: 288).

İslam, bir dış politika aracı olarak diplomasi konusuna, devletlerarası hukuk penceresinden bakmakta ve diplomasi'nin nihai hedefini, devletler ve halklar arasında barışçıl ilişkiler kurulması, uluslararası ilişkilerde ve uluslararası politikada meydana gelen sorunların öncelikle savaş seçeneğine başvurmaksızın barışçıl ve adilane yöntemlerle çözülmesi olarak görmekte ve diplomatik ilkeleri ve gelenekleri, yukarıda ifade edilen İslam Fıkhı'nın temel evrensel ilkeleri bağlamında değerlendirmektedir. İslam'da barışçıl yaklaşım, her fırsatta öncelikle dikkate alınması gereken husustur. Savaş seçeneği ise, bütün şartların olgunlaşması durumunda başvurulması gereken bir araçtır. Diplomasi'nin işleyişinde olduğu gibi, savaş konusunda da İslamiyet, adilane bir hukuk çerçevesi ihdas etmiş ve bu konuda gerekli tüm önlemleri almıştır.

İslam, diplomasi'nin işleyişini bazı hedeflere bağlamıştır. Bu hedeflere bakıldığında ise (Temel 1988: 221–236) diplomasi'nin amacının, dini tebliğ etmek, esirleri kurtarmak, bilgi toplamak, ticari, kültürel ve ekonomi ilişkiler tesis etmek ve faaliyetlerde bulunmak, anlaşmalar imzalamak, İslam devletinden yardım talebinde bulunan diğer İslam devletlerine karşılık vermek, arabuluculuk faaliyetleri yürütmek, evlilik akitleri kurmak, tebrikleşmek ve taziyede bulunmak olduğu anlaşılmaktadır.

İslam devleti ile diğer Gayrimüslim devletler ve kabileler arasındaki ilişkiler, genellikle elçiler aracılığıyla yürütülür. Bunlar ilk devirlerde “rasûl/rusûl”, daha sonraları ise “sefir” diye adlandırılmaktaydı. “Rasûl”, “irsal” kelimesinden türetilmiş, Arapça “göndermek” anlamında, diplomatik bir görevle gönderilen bir kişiye işaret etmekteydi. “Sefir” terimi ise “sefer” teriminden alınmış, “konsül, rahat yerleşme” gibi anlamlara gelmekteydi. Fakat sonraları “rasûl” sadece peygamberler için kullanılır olmuş; diplomatik elçiler “sefir” olarak anılmaya başlamıştır (Sönmez 1984: 48)

Elçilikler ve elçilerle ilgili geniş bir düzenlemeye giden İslam fıkhı, elçiliklerin ve elçilerin diplomatik statü ve durumuna ilişkin kapsamlı bir çerçeve belirlemiştir;

elçilerin dokunulmazlıkları, muafiyetleri ve hürriyetlerine dair düzenlemelerde bulunmuştur. Uluslararası ilişkilerde barış ve adaleti esas alan yaklaşımıyla İslam, bir barış ve adalet düzeninin oluşması ve mesajının tüm insanlığa ulaşması için diplomasi kurumuna ve diplomatlara (elçilere) büyük önem atfetmiştir. Günümüzdeki diplomatik uygulamalarda görülen aşırı abartı ve şaşalı gelenekleri çok yerinde bulmayarak, diplomasinin asıl amacının devletlerarası ilişkilerde adilane bir sistemi kurmak olduğunu vurgulamıştır.

Son olarak, Hamidullah'a göre diplomasinin hedefi, uluslararası ilişkilerin barış yolu ile halledilmesi ve devletlerarasında bir uyumun tesis edilmesidir. Devletlerin arasında meydana gelecek anlaşmazlıkların niteliği ise önemli değildir. Anlaşmazlık durumunda, elçiler aracılığıyla karşılıklı müzakereler yürütülür; üçüncü tarafların katkısıyla uzlaştırma ve arabuluculuk faaliyetleri yapılabilir ve son olarak taraflar arasında bir hakem tayin edilerek hakem usulü yoluna başvurulabilir (Hamidullah 1963: 121–124).

3.4.3. İslam ve Küreselleşme

İslam ve küreselleşme arasındaki ilişkide İslam küresel sistem tarafından göreceliği meşrulaştıran bir araca dönüştürülmek istenmekte ve değişime mecbur bırakılmaktadır. Sarıbay'ın ifadesiyle, İslam toplumlarının İslam'ın “kendi kendine yeterli olduğu” yönündeki inancı, İslami olmayan her şeyden şüphelenme ve yabancı kültürlerle açılmaya olan isteksizliğin hala devam etmesi, “alt global kültür” olarak konumlanmanın reddi anlamında gelmektedir. Tersine, iletişim, ulaşım ve bilgi teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler ve dünyanın gittikçe tek bir mekâna dönüşmesi, küreselleşmeyi Batı-dışı bir kültür temeline oturtma iddiasını içermektedir. Küreselleşmenin dayattığı tüketimciliğin etkisiyle İslam postmodernize olurken, sahiciliğini kaybetmemek için haklı bir şekilde küreleşmeye (moderniteye ve postmoderniteye) haklı bir şekilde direnmekte ve yerellikten çıkıp evrenselliğe yönelmektedir. İslam'ın kendi içindeki çoğulluğu hareketlenmekte, bu ise “İslam'ın canlanması” olarak ifadesini bulmaktadır. İslam'ın etik bir değerler sistemi olarak sahici kalabilmesi, gerçek çoğulcu ortamda mümkün görünmektedir. Monopolistik

bir devlet yapılanmasını örnek alması ise, Modernitenin krizini alternatif bir bağlamda yeniden üretmektir (Sarıbay 2004: 70–7).

Olivier Roy, İslam ve küreselleşme ilişkisinde yaşanan süreci, “bir ülkeye ya da coğrafi bir alana özgü gelenek ve kültürlerin dışında sadece ibadet ve kişisel benimsenme üzerine kurulu ideal bir dinsel cemaatin yeniden icat edilmesi” olarak tanımlamakta ve kendi kendinin hayata geçirilmesi gibi algılanan bir dindarlığın ortaya çıkışı, sadece dinsel ibadet üzerine kurulu bir yaşamın toptan ve aniden benimsenmesi, felsefenin, kültürün ve tarihin etrafından dolanarak Vahy’in temellerine dönüş içinde anlam aranması ve bilgi karşısında kişisel dindarlığa ve imana ve “yeniden doğuş” imanına mutlak statü tanınması olarak tarif etmektedir (Roy 2003: 11). Küreselleşme sürecinde bir “yeniden İslamileşme” sürecinin yaşandığına işaret eden Roy, bunun sadece kimlikle ilgili bir itiraz, kökenlere sadakat, modernlik ve bireysel özerkliği bağdaştırmayı sağlayan bir sentez olduğunu belirtmektedir. “Yeniden İslamileşme”, başka bir kültür benimseme sürecine işaret etmek yerine, buna eşlik etmektedir (Roy 2003: 12). Ayrıca İslam’ın Batı’ya geçmekte olduğu, milliyetçilik ve parlamentoculuk arasında İslami hareketlerin sıradanlaşmakta olduğu, dindarlığın bireyselleşmesi, Hümanist bir İslam modelinin oluşturulmaya çalışılması, iletişim, ulaşım ve bilgi teknolojileri alanlarında yaşanan gelişmelerle, özellikle internet ve web ağları üzerinde bir sanal ümmet oluşturulmak istenmesi çabaları, Roy’un İslam’ın küreselleşmesi konusunda tartıştığı konulardır.

İslam, küreselleşme tartışmalarının oldukça yoğun yaşandığı günümüzde dünya gündeminin ilk sıralarında yer alan, üzerinde en fazla düşünülen ve tartışılan konulardan birini oluşturmaktadır. Gündemde bu kadar yer edinmesinde kuşkusuz 11 Eylül saldırıları, dünyanın büyük metropollerinde düzenlenen saldırılar, El-Kâide, Medeniyetler Çatışması, Afganistan ve Irak savaşları, İran, Suriye ve Filistin meselesi gibi konular etkili olmakla beraber, İslam’ın yereli de içine alan küresel/evrensel kültürel kodları ve dünyanın ve insanlığın içinde bulunduğu duruma verdiği mesajlar etkili olmuştur.

Bu süreçte İslam, yanlış anlaşılmalara ve haksızlıklara muhatap olurken, görmezden gelinmeye maruz kalmakta ve kendisine inanlar da oldukça zor durumda kalmaktadırlar. Bu durum bir taraftan “İslam’ın küreselleşmesi”, “İslamî yenileşme”

gibi konuları gündeme taşırken, diğler taraftan da Müslüman toplumların kendi içinde bir sorgulamaya ve/ya toparlanmaya girmesine kaynaklık etmektedir. Bu sürecin nasıl sonuçlanacağı tam olarak kestirilememekle beraber, İslam gittikçe küresel bir konu haline gelmekte ve uluslararası ilişkilerin gündemini yoğun olarak oluşturmaktadır. Dünyanın mevcut hali ve İslam'ın çalışmada anılan uluslararası ilişkiler görüşü ve ilkeleri düşünüldüğünde, İslam'a ve İslamî yaklaşımlara olan ihtiyaç oldukça önem arz etmektedir.

SONUÇ

Bu tez çalışmasının konusunu, Uİ–din ilişkisi oluşturmuş; İslam dininin uluslararası ilişkilere, uluslararası politikaya ve dış politikaya bakış açısı sunulmuştur. Araştırmanın modeli, araştırmanın amacına uygun seçilmiş ve araştırma sonucunda elde edilen verilerin düzenli ve hedefine uygun değerlendirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, öncelikle, yazılı veriler toplanmış, toplanan verilerin değerlendirilmesi bilgisayar teknikleri kullanılarak bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiştir. Yöntem olarak, çalışmada, konunun tarihî arkaplanı, çalışmanın daha iyi anlaşılması için gerekli görülen bazı kavramlar ve konu üzerine çalışan kimi araştırmacıların eserleri ve yaklaşımları ele alınmıştır. Çalışmanın amacını ise Uİ, dış politika ve uluslararası politika üzerine çalışan araştırmacılara din ve Uİ arasındaki ilişkinin niteliğini açıklamaya çalışmak, din ve Uİ arasındaki bağlantıyı irdelemektir. Çalışma ise, çoğu zaman görmezden gelmeye ve saf dışı bırakılmaya maruz kalan dinin, Uİ başta olmak üzere, dünya meseleleri ve devletlerin dış politika yapım sürecindeki önemini ve etkinliğini vurgulamak olmuştur. Ayrıca bu çalışma, tek taraflı bir okumaya maruz kalan dünya tarihînin aslında sadece belirli bir coğrafyaya ait olmadığı, evrensel maledilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Savunduğu temel düşünceler itibariyle çalışma, şu sonuçlara ulaşmıştır.

Birincisi; uluslararası ilişkiler, devletlerarası ilişkiler olarak kabul edildiğinde, güncellik sorunuyla beraber, entelektüel bir birikimin varlığı anlaşılmaktadır. Muhammed Eş-Şeybani'nin anılan eseri gibi, Hanefî görüşün devletlerarası hukuka dair kuramı başta olmak üzere, devletlerarası ilişkiler konusunda birçok Müslüman kuramcının çalışması mevcut bulunmaktadır. Bu kuramcılarının çalışmalarında uluslararası ilişkiler, dış politika ve diplomasi konularına yer verilmiş; İslam Fıkhı'nın temel fıkıh ilkeleri esas alınarak, bir devletlerarası hukuk mevzuatı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaların ise, düşünülenin aksine Batılı biliminsanlarından çok daha önce başladığı görülmüştür.

İkincisi; uluslararası ilişkiler, “ulusaşan tüm ilişkiler” olarak tanımladığında ve uluslararası ilişkiler sisteminin çok aktörlü yapısı dikkate alındığında, İslam'ın

mevcut uluslararası ilişkiler teorisinde eksikliklerin olduğu ve güncel olanı da kapsamı gerektiğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Burada karşımıza çıkan en önemli sorun, dinin Uİ yaklaşımı için efradına câmi bir metodoloji/usul eksikliğinin varlığıdır. Yapılması gereken ise, metodoloji ve usul sorunlarını çözmek ve İslam Fıkhı esas alınarak, bu konu üzerine çalışan uzmanlar arasında ve çalışmalarını üzerinde görüş birliğine ulaşmaktır. Bu ise, esasa bağlı kalarak, günümüz ihtiyaçlarına cevap veren bir kurama ulaşmanın yolunu açacaktır. Bunun içinse gerekli olan şey, İslam Hukuku ve Uluslararası İlişkiler disiplini konusunda yetkin bir entelektüel birikime sahip olmak ve günümüz Uİ meselelerini de içine alan kapsamlı ve geniş bir bakış açısı geliştirmektir. Temel sorun, İslamî Uİ için yeni temeller ve yönler bulunmasının, ancak yaklaşım ve usul sorunlarının halledildikten sonra mümkün olmasıdır. Çözülmesi gerekli problem ise, İslam'ın, siyasî düşüncesi ve usulüyle Müslümanların çağdaş dünyadaki ihtiyaçlarına cevap verip vermediğidir.

Üçüncüsü; kimi bilim adamlarınca da vurgulandığı üzere, durağan İslam düşüncesi harekete geçirilmeli, İslam'ın sosyal yorumu, özgürlük bakış açısı, cihad fikri gibi metodolojik sorunlara bir çözüm bulunarak, temel kaynakların ve ilkelerin ışığında, sisteme katılan tüm aktörlerin sorunlarına ve ihtiyaçlarına cevap veren bir Uİ ve dış politika görüşü oluşturulmalıdır. Bunun içinse, karşılıklı anlaşmalara sadakat, gerçeklik, iletişim kanallarını açık tutmak, akılcılık, adalet, eşitlik, tevhid, barışa ve işbirliğine öncelik vermek, etkili ekonomik ve siyasî araçlar geliştirmek ve tesirli yöntemler kurmak, yumuşaklık, yardımseverlik ve ahlâklılık gibi temel ilkelere sahip çıkılmalı ve uluslararası ilişkilerin merkezine bu ilkeler yerleştirilmelidir. Son olarak, Yaratıcı ve din unutmamalı ve insan faktörü göz ardı edilmemelidir. İnsan-insan, insan-devlet, devlet-devlet, halk-halk ve halk-devlet ilişkisine önem verildiği gibi, İslamî bir Uİ düşüncesinin olgunlaşması için Allah-insan ilişkisine de değer verilmelidir.

Dördüncüsü; uluslararası ilişkiler uzmanları, bir milleti kuran manevi değerleri dikkate almalı; din özgürlüğünün, insanî onuru korumasının ve sivil toplumu güçlendirmesinin önünü açması gerekmektedir. Çalışmada bahsedildiği üzere, din kurumu, doğası gereği, erdem, ahlâk ve fazilet ilkelerini refere etmekte ve tâbilerine

huzurlu, barışçıl ve adil bir yaşamı sunmaktadır. Uluslararası ilişkilerin günümüzdeki siteminin, daha çok, adaletli olanın hâkim olduğu bir yapıdan ziyade askeri ve ekonomik yönden güçlü olanın hükümrân olduğu bir yapı üzerine inşa edildiği düşünüldüğünde, dinin barış ve adalet mesajlarına sahip çıkmaya olan ihtiyaç bir gereklilik arz etmektedir. Bu çerçevede, Uİ daha adilane ve tüm milletlerin sistemde haklar ve özgürlükler önünden eşit olduğu hukukî bir zemine dayanmalı, reel politığe kurban edilmemelidir. Güçlülerin hukukundan ziyade, adaletin ve hukukun gücüne ve yönlendiriciliğine kapı aralanmalıdır. Günümüz uluslararası politikasında yaşanan silahsızlanma, Doğu–Batı arasındaki sorunların çözümü, Medeniyetlerarası Çatışması ihtimalinin ortadan kaldırılması, hak ve özgürlüklerin sağlanması ve küresel ısınma gibi gündemi işgal eden pek çok konu hakkında dinin sesine kulak verilmelidir. Devletler, kendi manevi altyapılarından ve kültürel birikimlerinden aldıkları güçle, küresel sorunların çözümünde daha aktif dış politika davranışları belirlemelidir.

Beşincisi; Uluslararası İlişkiler disiplini, doğuşu itibariyle Batı merkezlidir. Çoğunlukla Batı’daki tarihî ve siyasî sürecin etkisi altında gelişme imkânı bulmuştur. Bir ilişki biçimi olarak değerlendirildiğinde, ulusaşan tüm ilişkiler akla geldiğinden, bir Uİ kuramının, tüm dünya insanların ortak bir ürünü muhakkak görünmektedir. Bu minvalde, kuram, yapısı ve derinliği itibariyle sadece Batı’nın mirası/ürünü olmaktan çıkarılmalı, dünya halklarının sahip olduğu bilgi, tecrübe ve tarihî deneyimleriyle tekrar güncellenmelidir. Burada, konumuz itibariyle çalışmada yer verilen dinin, konuyla ilgili temel ilkeleri de işin içine katılmalı, barış ve adalet dolu bir Uİ sistemi ve yapısı hedefiyle Uİ alanında kapsayıcı ve evrensel teori çalışmaları yapılmalıdır. Kuram, Batı ile beraber, Doğu, Güney ve Kuzey ile de teşmil edilmelidir.

Son olarak, üzerinde düşünülmesi ve cevap bulunması gerekli konu, istikrarlı bir İslamî Uluslararası İlişkiler teorisinin sunulup sunulamayacağıdır. İslam’a ait bir Uİ teorisinin, İslam dininin temel kurallarını ihtiva eden Fıkıh zemininde inşa edilmesi ve Uluslararası İlişkiler disiplininin ilkelerini kapsamaması gerekmektedir. İslamî bir Uİ teorisi kurmada İslam Fıkhı’nı ve Uluslararası İlişkiler disiplinini bir

araya getirmek, teori çalışmalarını bütüncül ve kapsamlı kılacaktır. Çünkü dinin UI yaklaşımı konusunda çalışan teoloji uzmanları, Uluslararası İlişkiler disiplinine çok fazla yer vermezken, UI uzmanları da dinin uluslararası ilişkilerdeki yerini göz ardı edebilmektedir.

Bu noktada karşımıza, dinin güncelliği ve etkinliği sorunsalı çıkmaktadır. Din, uluslararası ilişkilerde hala etkin midir? Günümüzde uluslararası politika halen reelpolitığın gölgesinde bulunsa da, dış politika karar alıcılarının bireyler olduğu ve bireylerin de izledikleri politikalarında ve gerçekleştirdikleri eylemlerinde dini görüş ve düşüncelerin etkisinde oldukları açık bir gerçektir. Ayrıca, tarihsel, toplumsal ve kültürel planda dinin yeri ve önemi düşünüldüğünde, devletlerin izlemiş oldukları siyasetler, kaçınılmaz olarak dinden etkilenecektir. Burada, dini söyleme ve ideale sahip devletler, halklar, bireyler ve hükümetlerarası veya hükümetlerdışı sivil toplum örgütlerinin uluslararası ilişkilerdeki yeri ve önemi düşünülürse, uluslararası ilişkilerin yapısı, kaçınılmaz olarak dinden soyutlanamayacak; bu ise kuramsal çalışmalarda dinin göz önüne alınması zorunluluğunu beraberinde getirecektir.

KAYNAKÇA

AKTÜRK, Şener (2006). “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler. *Doğu Batı*, No: 38, s.163. Ankara.

ANDERSON, Benedict (2004). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. (Çeviren: İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.

ARAS, Bülent (2004). *Turkey and the Greater Middle East*. İstanbul: TASAM Publications.

ARAS, Bülent (2004). *War in the Gardens of Babylon: Middle East After the Iraqi War*. İstanbul: TASAM Publications.

ARDIÇ, Nurullah (2005). *Sekülerleşme: Kavram ve Literatür*. http://www.bisav.org.tr/yayinlar/bulten_makale_detay.cfm?makaleId=98&yayin_sayi=12.

ARI, Tayyar (2001). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 4. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları.

ARROBA, Angel A. (2006). Strangers in the Night: Religion and International Relations. *The Talent*, Autumn.

BARTELSON, Jens (2000). Three Concepts of Globalization. *International Sociology*, 15(2).

BİLMEN, Ömer Nasuhi (1949). *Hukuk-ı Islâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (2002). Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali. (Çeviren: Prof. Dr. Sadreddin Gümüş, Prof. Dr. Muhsin Demirci, Yakup Çiçek). İpek Yayın Dağıtım.

BOZTEMUR, Recep (2006). “Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi”. *Doğu Batı*, No: 38, s.163. Ankara.

CARLSON, John D. and OWEN, Erik C. (Bkz.ler) 2003. *The Sacred and the Sovereign: Religion and International Relations*. USA: George Univeristy Press.

CROFT, Stuart (2009). Religion and Foreign Policy. *Renewal*, 17/1. <http://www.renewal.org.uk>.

ÇALIŞ, Şaban H., DAĞI, İhsan D., GÖZEN, Ramazan (2001). *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*. Ankara: Liberte Yayınları.

ÇALIŞ, Şaban H. (2003). “Üç Tarz-ı Siyasetten Globalizme”, (Derleyen: M. Akif Çukurçayır). *Küresel Sistemde Siyaset Yönetim Ekonomi*, Konya: Çizgi Yayınları.

DAĞ, Ahmet Emin (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, (II. Baskı). İstanbul: Anka Yayınevi.

DAĞI, Zeynep (2007). “Diplomasi: Çatışmanın ve İşbirliğinin Dili”. (Derleyen: Zeynep Dağı). *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye*. İstanbul: Alfa Yayınları.

DEMİR, Ömer, ACAR, Mustafa (2006). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1962). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat: Eski ve Yeni Harflerle*. Ankara.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI. *Kıyas Nedir?*
<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/dy/DiniBilgilerDetay.aspx?ID=2334>, Erişim Tarihi: 22.10.2010.

DÖNMEZ, İbrahim Kafi (2006). *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I.Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

DURMUŞ, Zülfikar (2006). *Kur'ân-ı Kerim'de Ulus ve Uluslararası İlişkiler*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

DURMUŞ, Zülfikar (2002). Kur'an-ı Kerim'de Uluslararası İlişkiler. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2.

EBU SÜLEYMAN, A.Ahmed (1985). *İslam'ın Uluslararası İlişkiler Kuramı*. (Çeviren: Fehmi Kuru). İstanbul: İnsan Yayınları.

EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as Es-Sicistani. *Sünen-i Ebu Davud*. (Çeviren: Hüseyin Kayapınar, Necati Yeniçel) İstanbul: Şamil Yayınları.

EBU İSA, Muhammed bin İsa İbni'd-Dahhak. *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*. (Çeviren: Abdullah Parlıyan). Konya: Konya Kitapçılık.

EL-BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail (1987). *Sahîhu-l Buhâri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

EN-NESEİ, Dinâr (1981). *Sünen'in Neseî*. (Şarih: Hafız Celaleddin Es-Suyuti; Haşiye: İmam Es-Sindi; Çeviren: A. Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ö. Faruk Harman, Yaşar Erol). İstanbul: Kalem Yayıncılık.

ERALP, Atila (2003). *Devlet, Sistem ve Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

ERDOĞAN, Mehmet (2005). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (II. Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.

ER-RAZÎ, Fahrüddin (1988). *Tefsir-i Kebir Mefâtihu'l-Gayb*. (Çevirenler: Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç). Ankara: Akçağ Yayınları.

FALK, Richard (2002). *Yırtıcı Küreselleşme*, (Çeviren: Ali Çaksu). İstanbul: Küre Yayınları.

FARR, Thomas F. (2008). Diplomacy in an Age of Faith: Religious Freedom and National Security. *Foreign Affairs*, March/April.

FIRTH, Raymond (1981). *Spiritual Aroma: Religion and Politics*. *American Anthropologist*. New Series, 83, 582–601.

FOX, Jonathan (2001). Religion an Overlooked Element of International Relations. *International Studies Review*, 3/3, 53–73. <http://www.jstor.org>.

FOX, Jonathan and SANDLER, Shmuel (2004). *Bringing Religion into International Relations*. USA: Palgrave Macmillan.

FOX, Jonathan, SANDLER, Shmuel (2005). Separation of Religion and State in the Twenty–First Century: Comparing the Middle East and Western Democracies. *Comparative Politics*, 37/3, 317–335.

FOX, Jonathan (2006). *The Multiple Impacts of Religion on International Relations: Perceptions and Reality*. IFRI (Institut Francais des Relations Internationales).

FUKUYAMA, Francis (2003). “Tarihîn Sonu Mu?” (Derleyen: Mustafa Aydın, Ertan Özensel), (Çeviren: Yusuf Kaplan). Ankara: Vadi Yayınları.

GOLDEWIJK, Berma Klein (2007). *Religion, International Relations and Development Cooperation*. Netherlands: Wageningen Academic Publishers.

GOLDEWIJK, Berma Klein (2007). Religion, International Relations and Development Cooperation. Presentation to the Minister of Defence of the Netherlands, Mr. Eimert van Middelkoop at Conferance SIP, *Netherlands Chapter Senate*, The Hague.

GÖNLÜBOL, Mehmet (2000). *Uluslararası Politika: İlkeler–Kavramlar–Kurumlar*, 5.Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.

HAMİDULLAH, Muhammed (1963). *İslam’da Devlet İdaresi*. (Çeviren: Kemal Kuşcu). İstanbul: Ahmet Said Matbaası.

HAYNES, Jeffrey (2009). *Routledge Handbook of Religion and Politics*. USA and Canada: Routledge.

HEWWOOD, Andrew (2006). *Siyaset*. (Çevirenler: B.B. Özipek, B. Şahin, ...). Ankara: Liberte Yayınları.

HOFFMAN, Stanley (2002). "Clash of Globalizastions". *Foreign Affairs*. July/August.

HUNTINGTON, Samuel P. (1995). *Medeniyetler Çatışması*, (Derleyen: Murat Yılmaz). Ankara: Vadi Yayınları.

HUNTINGTON, Samuel P. (1995). *The Clash of Civilization*, <http://www.foreignaffairs.com/articles/48950/samuel-p-huntington/the-clash-of-civilizations>.

JONHTON, Douglas (2003). *Faith-Based Diplomacy: Trumping Realpolitik*. New York: Oxford University Pres, Inc.

KÂŞÂNÎ, Abdürrezzak (2004). *Tasavvuf Sözlüğü*. (Çeviren: Ekrem Demirli). İstanbul: İz Yayıncılık.

KEYMAN, E.Fuat (2000). *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*. (Çeviren: Simten Coşar). Bursa/İstanbul: Alfa Yayınları.

KÖKSAL, Mustafa Asım (2008). *İslam Tarihi*. İstanbul: Gerçek Hayat Yayınları.

KNUTSEN, Torbjon (2006). *Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi*. (Çeviren: Mehmet Özay). İstanbul: Açılım Kitap

KURTUBÎ, Muhammed b. Ahmed (1967). *El-Câmi 'li Ahkâm 'il-Kur'an*, (Cilt II). Kahire.

LAIDI, Zaki (2002). Does Globalisation Threaten the State? Thesis on the Fractal State. *Cambridge Review of International Affairs*,15/3.

LEGTTERS, Lyman H. (1967). The Place of Religion in Foreign Area Studies. *Journal of American Academy of Religion*, 35/2, 159–164.

MAALOUF, Amin (2006). *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. (Çeviren: Ali Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

MÂCEH, Mevlâ Râbia El-Kazvini (1982). *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. (Çeviren ve Şarih: Haydar Katipoğlu). İstanbul: Kahraman Yayınları.

MUSLİM, Ebu'l Hüseyini Muslim b. Haccac (1977). *Sahîhu Müslim Tercüme ve Şerhi*. (Çeviren ve Şarih: Ahmed Davudoğlu). İstanbul: Sönmez Yayınları.

NORRIS, Pippa and INGLEHART, Ronald (2004). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. USA: Cambridge University Press.

NOTH, Albrecht (1999). *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Kutsal Mücadele*. (Çeviren: İhsan Catay). İstanbul: Özne Yayınları.

OLCAY, Bülent, OLCAY, Tarık (2006). "Dış Politika Araçları". (Derleyen: İdris BAL). *Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Lalezar Kitabevi.

ÖZEL, Ahmet (1998). *İslam Hukukunda Ülke Kavramı, Dâr'ül İslam, Dâr'ül Harb*. İstanbul: İz Yayıncılık.

PAZARCI, Hüseyin (2001). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Ankara: Turhan Kitabevi.

PETITO, Fabio and HATZOPOULOS, Pavlos (Editörler) (2003). *Religion in International Relations: The Return From Exile*. USA: Palgrave Macmillan.

RAHMAN, Afzalur (1996). *Sîret Ansiklopedisi*. (Çevirenler: Y. Balcı, H. Bayrak, B. Biberici, ...). Cilt 1. İstanbul: İnkılâb Yayınları.

RIESEBRODT, Martin (2000). *Fundamentalism and the Resurgence of Religion*. *Numen*, 47/3, *Religious in the Disenchanted World* (2000), 266–287.

ROY, Olivier (2003). *Küreselleşen İslam*. (Çeviren: Haldun Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.

SALMON, Trevor C. and IMBER, Mark F. (2000). *Issues in International Relations*. USA and Canada: Routledge.

SANDLER, Shmuel, FOX, Jonathan (2006). *Religion in World Politics*. London: Routledge.

SARIBAY, Ali Yaşar (2002). “Kültürel Bir Kurgu Olarak Küreselleşme”, *Küreselleşme*, (Der. Cemal Uşak). Ufuk Kitapları.

SARIBAY, Ali Yaşar (2004). *Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme*. İstanbul: Everest Yayınları.

SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed (2001). *İslam Devletler Hukuku, Şerhu's Siyeri'l-Kebir*. (Çevirenler: İbrahim Sarmış, Sait Şimşek, Ahmet Yaman). Konya: Eğitaş Yayınları.

SİYER ARAŞTIRMALAR MERKEZİ. <http://siyerarastirmalari.org>, Erişim Tarihi: 22.10.2010.

SMITH, Anthony D. (2004). *Milli Kimlik*, (Çeviren: Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.

SÖNMEZ, Abidin (1984). *Rasûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Sulh Muahedeleri*. İstanbul: İnkılâb Yayınları.

SÖNMEZOĞLU, Faruk (2000). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

STIGLITZ, Joseph E. (2002). *Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı*, (Çeviren: Arzu Taşçıoğlu, Deniz Vural). İstanbul: Plan B Yayınları.

ŞAHİN, Köksal (2007). *Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlet*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

ŞAHİN, Mehmet (1997). *Din-Dış Politika İlişkisi: ABD Örneği*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ŞAHİN, Mehmet (2007). Dinin Dış Politika Aracı Olarak Kullanılması: 1998 Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 3/10, 13–24.

TEMEL, Ali Rıza (1988). *Harp Mi Sulh Mu?* İstanbul: Seha Neşriyat.

THOMAS, Scott M. (2001). Faith, History and Martin Wight: The Role of Religion in the Historical Sociology of the English School of International Relations. *International Affairs*, 77/4, 905–929.

TURNER, John (2009). *Islam as a Theory of International Relations?* <http://www.e-ir.info/?p=1986>, Erişim Tarihî: 21.10.2010

TÜRK HUKUK SİTESİ. (Ocak 2002). *Hukukta Beklenmeyen Hal Koşulu ve Uyarlama İstemleri*. http://www.turkhukuksitesi.com/makale_50.htm, Erişim Tarihî: 20.10.2010.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI (1993). *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

VEDA HUTBESİ, <http://www.vedahutbesi.org/sayfalar/vedahutbesi.html>, Erişim Tarihî: 20.10.2010.

YAMAN, Ahmet (1998). *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Fecr Yayınevi.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, ÖZALP, Ertuğrul (2006). *Hak Dini Kur'an Dili Muhtasar (Tefsiri)*. İstanbul: İşaret Yayınları.

YILMAZ, AYTEKİN (2004). *İkinci Küreselleşme Dalgası: Kavram, Süreç, Sorunlar*, Vadi Yayınları, Ankara.

YILMAZ, Hüseyin (1997). *Kuranın Işığında Müslim–Gayrimüslim Münasebetleri*. İstanbul: Kayıhan Yayınevi.

YURDUSEV, A. Nuri (2003). “Uluslararası İlişkiler Öncesi”, (Derleyen: Atilla Eralp). *Devlet, Sistem ve Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.christianitytoday.com/ct/2009/aprilweb-only/115-11.0.html>

http://www.ifri.org/files/politique_etrangere/4_2006_fox.pdf

<http://www.renewal.org.uk>

<http://www.jstor.org>

http://www.bisav.org.tr/yayinlar/bulten_makale_detay.cfm?makaleId=98&yayin_sayi=12

<http://www.foreignaffairs.com/articles/48950/samuel-p-huntington/the-clash-of-civilizations>

<http://www.history.club.fatih.edu.tr/103%20Huntington%20Clash%20of%20Civilizations%20full%20text.htm>

<http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-277.html>

<http://www.historylearningsite.co.uk/cru1.htm>

<http://www.newadvent.org/cathen/04543c.htm>

<http://www.cafrande.org/?p=13506>

<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/188441/Enlightenment>

<http://www.wsu.edu/~dee/ENLIGHT/ENLIGHT.HTM>

http://www.turkhukuksitesi.com/makale_50.htm

<http://www.siyerarastirmalari.org>

<http://www.diyenet.gov.tr/turkish/dy/DiniBilgilerDetay.aspx?ID=2334>

<http://www.e-ir.info/?p=1986>

[http://www.e-hadis.net/hadis/imam-ve-emirin-vazifeleri/1717/hz-peygamber-\(sav\)-buyur/adil](http://www.e-hadis.net/hadis/imam-ve-emirin-vazifeleri/1717/hz-peygamber-(sav)-buyur/adil)